

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA TÜRKİYE TURİZMİNDE YAŞANAN SORUNLAR (1945-1949)

Erol EVCİN*

Özet

İkinci Dünya Savaşı bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de turizm faaliyetlerini sekteye uğratmıştır. Savaşa fiili olarak girmemekle birlikte her an girebilme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Türkiye’de söz konusu süreçte alınan askerî tedbirlerin yanı sıra idarî, siyasî ve iktisadî politikalar da savaş koşullarına göre belirlenmiş, sosyal hayat da benzer şekilde savaşın yakın etkisi altında kalmıştır. Savaş sonrasında ise Sovyetler Birliği’nin Anadolu üzerindeki emelleri ülkeyi tedirgin etmeye devam etmiştir. Bu olumsuz şartlara rağmen Türkiye’de turizm ülkenin iktisadî gelişimine, diğer ülkelerle iletişim ve etkileşiminin artmasına ve tanıtımına sağlayabileceği katkılar nedeniyle gündemdeki yerini korumuştur. Ancak savaş koşulları içinde iyice belirginleşen ulaştırma faaliyetleri ve vasıtalarındaki eksiklikler, konaklama tesislerindeki yetersizlikler, pasaport, vize, gümrük ve ikamet işlemlerindeki kısıtlamalar, turizm eğitimi, tarihî eserlerin korunması ve müzecilik anlayışındaki zafiyetler, çarpık şehirleşme ve hayat pahalılığı gibi sorunlar savaş sonrasında ülkedeki turizm faaliyetlerinin gelişme göstermesini engelleyen etkenler arasında yer almıştır.

Bu çalışmada, Türkiye’nin idarî, siyasî, sosyal ve iktisadî yapısında önemli değişiklere yol açan İkinci Dünya Savaşı’nın sonrasında ülkenin turizm alanındaki durumu tespit edilerek, ülkede turizmin gelişmesini ve turistik faaliyetleri olumsuz yönde etkileyen etkenler ele alınmıştır. Çalışma kapsamında ülkedeki turizm alt-yapısı ve sorunları tarihî bağlamında değerlendirilmiş, bu suretle turizm tarihi alanındaki mevcut çalışmalara katkı sağlamak, yapılacak yeni çalışmalara da ışık tutmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Turizm, Turist, İkinci Dünya Savaşı, Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, Propaganda, Seyahat, Konaklama*

* Dr., Kültür ve Turizm Uzmanı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı,
e-posta: erol.evcin@kulturturizm.gov.tr

Abstract**PROBLEMS IN TURKISH TOURISM IN THE AFTERMATH
OF THE SECOND WORLD WAR (1945-1949)**

World War Two interrupted tourism activities in Turkey like all around the world. In Turkey, which didn't de facto enter the war but was faced with the danger of entering at any moment, alongside military precautions taken during the process in question administrative, political and economic policies were also shaped according to the conditions of the war; and similarly social life remained under the close influence of the battle. As to the post-war period the desires of Soviet Union for Anatolia continued to bother the country. Despite these negative circumstances, tourism in Turkey protected its place on the agenda due to its probable contributions to the country's economic development, the rise of its communication and interaction with the other countries and its publicity. However, deficits in transport activities and means, inadequacies in lodging facilities, restrictions in passport, visa, customs and residence transactions, weaknesses in the understanding of tourism training, preservation of historical artifacts and museology, problems like unplanned urbanization and high cost of living, which became much more evident within the conditions of the war, are among the factors which prevented the development of tourism activities in the country after the war.

In this study, the situation of Turkey in the field of tourism after World War Two, which caused important changes in the administrative, political, social and economic structure of the country, is determined and the factors which adversely influenced the development of tourism and touristic activities in the country are dealt with. In the scope of the study, tourism infrastructure and problems in the country are assessed in their historical context and in this way, it is aimed to contribute to the existing studies in the field of tourism history and also to bring light to the new studies in the future.

Key Words: *Tourism, Tourist, World War Two, General Directorate of the Press and Media, Propaganda, Travel, Accomodation*

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın bütün ülkeler üzerinde yarattığı olumsuz etkilere rağmen turizm, savaş sırasında sarsılan ülke ekonomilerine canlılık kazandırmak ve uluslararası ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayarak dünya barışına hizmet etmek üzere dikkate alınan başlıca konular arasında yer almıştır. Bu kaynaktan olabildiğince istifade etmek ABD ve Avrupa ülkeleri gibi Türkiye için de öncelikli hedeflerden birini teşkil etmiştir. Bu kapsamda yapılan çalışmalar ile savaşın turizm alanında yarattığı olumsuz etkileri asgari düzeye çekebilmek

için ülkenin tarihî ve tabîî zenginliklerini değerlendirerek iç ve dış turizm faaliyetlerine ivme kazandırmak, böylece iktisadî kalkınmayı desteklemek ve ülkenin uluslararası imajına ve tanıtım faaliyetlerine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu amaçlara ulaşmak üzere devletin ilgili organları ile gönüllü ve hususî teşekküller çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Türkiye, bütün ülkeleri yakın etkisi altına alan İkinci Dünya Savaşı'na fiilî olarak girmese de her an girebilme tehlikesi nedeniyle teyakkuz hâlinde bulunmuştur. Bu nedenle ülkedeki güvenlik tedbirleri artırılmış, iktisadî ve sosyal hayatta sıkı bir devlet kontrolü söz konusu olmuştur. Bunun sonucu olarak ülke sathında turizme yönelik çalışmalar ve faaliyetler de durma noktasına gelmiştir. Savaş sonrasında ise Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarına ve topraklarına yönelen tehditleri nedeniyle¹ hükümet savaş boyunca aldığı güvenlik tedbirlerini devam ettirme gereği hissetmiştir. Bu durum yarattığı askerî, siyasî, iktisadî ve sosyal sorunlar nedeniyle ülkede esaslı bir kalkınma hareketinin gerçekleşmesine engel teşkil etmiştir.² Böylece ülke sathında turizm altyapı çalışmalarına gereği kadar ilgi gösterilemediği ve yeterince yatırım yapılamadığı görülmüştür. Bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak, savaşın ardından Türk turizmde devlet teşkilatlanması, ulaştırma ve konaklama faaliyetleri, pasaport, vize, gümrük ve döviz işlemleri, şehirlerin imarı ve temizliği, tarihî eserlerin korunması ve müzecilik faaliyetleri, ülkenin tanıtımı ve turizm sektöründe çalışan personelin ve halkın turizm konusunda eğitimi gibi hususlarda ciddi sorunlar göze çarpmakta idi.

Bu çalışma münasebetiyle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'deki turizm durumunun ve faaliyetlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için turizm ve turizmle bağlantılı alanlarda görülen altyapı eksiklikleri ve sorunlar başlıklar hâlinde ele alınmıştır. Böylece Türk turizm tarihi için önem arz eden çetrefilli bir süreç ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Türkiye turizmde söz konusu dönemdeki altyapı eksikliklerinin ve sorunlarının bilinmesi, hiç şüphe yok ki bu alanda günümüzde yaşanan bir kısım sorunların temellerine inilmesi anlamına da gelmektedir. Bu nedenle bu çalışmanın günümüzdeki turizm faaliyetleri için de yol ve yön gösterici olacağı düşünülmektedir.

¹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014, s.324 vd.

² Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)**, Ankara, İmge Kitabevi, 2004, s.81 vd.

İkinci Dünya Savaşı'nın 1945 yılı Eylül ayı itibariyle resmen sona ermekle birlikte etkilerini 1950'ye kadar belirgin bir şekilde devam ettirdiği görülmüştür. Çalışma konusu bu nedenle söz konusu süreç ile sınırlı tutulmuştur. Çalışmaya ışık tutan başlıca kaynaklar arasında Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgeleri, Resmî Gazete, TBMM Zabıt Ceridesi, Cumhuriyet, Ulus, Akşam, Vatan, Tanin gibi dönemin önde gelen basın organları ile söz konusu süreçte yayımlanan T TOK Belleteni yer almıştır. Bahse konu olan dönemde turizm ülkeye sosyal ve iktisadî anlamda ciddi faydalar sağlayacak bir unsur olarak görülmüştür. Bu bağlamda turizm alanında karşılaşılan sorunların tespiti ve bunların giderilmesi konusunda devlet adamları ve aydınlar tarafından beyan edilen fikir ve öneriler çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

1. Turizm Teşkilatlanması

Türkiye'de turizm ve tanıtma faaliyetleri kapsamında Cumhuriyet'in ilk yılları itibariyle ciddi çalışmalar yapılmış ve turizm devlet teşkilatı içinde yer edinmeye başlamıştır.³ İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde Türkiye'deki turizm teşkilatının çağdaş turizm ihtiyaçlarını ve taleplerini gidermek konusundaki yetersizliği dikkat çekmeye başlamış ve bu durum ülkedeki sosyal ve iktisadî yapıya doğrudan etki eden bir sorun olarak devlet adamları ve aydınlar tarafından irdelenmiştir.

Matbuat Umum Müdürlüğü'nün yerine 22 Temmuz 1943 tarihi itibariyle Başvekâlet'e bağlı olarak teşkil edilen "*Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü*" (BYUM) bu dönemde turizm çalışmaları konusunda en yetkili idarî mercii durumunda idi. BYUM; basın, yayın ve telkin vasıtalarından faydalanarak Türkiye'nin medeniyet ve kültür varlıklarını, sanat ve tabiat güzelliklerini, siyasî olay ve gelişmeleri ülke içinde ve dışında doğru olarak tanıtmak ve yaymak, hükümetin iç ve dış siyasetini, yurt ve dünya yayın vasıtalarına ve kamuoyuna doğru olarak aksettirmek gibi görevlerin yanı sıra iç ve dış turizmi idare, tanzim, teşvik ve denetlemek gibi sorumluluklar da üstlenmişti. BYUM'nin birimleri arasında "*Turizm Dairesi*" de yer almaktaydı. Bu dairenin başlıca görevleri; iç ve dış turizm hareketlerinin millî

³ Erol Evcin, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Turizm ve Tanıtma Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 55, Güz 2014, s. 23-81.

menfaatlere uygun bir şekilde gelişmesi ve yayılması için gereken araştırmaları yapmak, resmî daire ve teşekküllerle hususî teşebbüsler ve turizm sanat ve meslekleri arasında gaye ve iş birliği sağlamak, turizm hareketlerinin önemini anlatacak yayınlar hazırlamak, Umum Müdürlüğü'nün turizm ile ilgili işlerini ve uluslararası turizm kurumlarıyla ilişkilerine ait işlemleri yürütmek idi.⁴ BYUM'nin yurt dışı teşkilatı olarak Bakanlar Kurulu kararıyla 1944'te Bern, 1945'te Londra, Washington, Moskova, Sofya, Tahran, 1946'da Paris, Roma, Kahire, 1947'de ise New York Basın Ataşeliği kurulmuştur.⁵ Dönemin turizm alanında faaliyet gösteren başlıca gönüllü kuruluşu ise Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren turizm çalışmalarına önemli katkılar sağlayarak ülkede turizm anlayışının yerleşmesinde etkin bir rol oynayan “*Türkiye Turing ve Otomobil Kulübü*” (TTOK) olmuştur.⁶

Bu dönemde sarf edilen gayretlere rağmen turizm alanında beklenen atılımların gerçekleştirilememesi ve ülkeye gelen turist sayısında büyük çaplı bir artışın sağlanamaması tartışma konusu hâline gelmiştir. Bu bağlamda ülkedeki turizm teşkilatına ve faaliyetlerine yön vermek üzere turizmin devletin mi, mahallî idarelerin mi, yoksa hususî teşebbüslerin mi görev sahasına girdiği ve turizm teşkilatının ne gibi işlerle iştigal etmesi gerektiği konusu gündemde yer alan başlıca tartışmalar içinde yer almıştır. Arz ettiği öneme rağmen turizm işleri için devlet hazinesinden gerekli payın ayrılamamasında söz konusu belirsizliğin önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Bu konunun gerek aydınlar gerekse Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından ele alındığı görülmektedir. Afyonkarahisar Milletvekili Suat Yurtkoru'nun söz konusu tartışmalar sırasında ifade ettiği üzere turizmin doğrudan devlet tarafından ele alınması, diğer sektörlerin de bu işe etkin katılımının sağlanması yolundaki düşünce turizm teşkilatlanması konusunda gitgide ağırlık kazanan ve daha çok kabul gören görüş olmuştur. Nitekim TBMM Bütçe Komisyonu BYUM Raportörü Şekip Engineri'nin bu dönemde hazırladığı bir raporda, BYUM kanunu çerçevesinde teşkil edilen “*Turizm*

⁴ “Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Teşkilat, Vazife ve Memurları Hakkında Kanun”, Kabul Tarihi: 16/07/1943, Kanun No: 4475, **Resmî Gazete**, Sayı: 5462, 22 Temmuz 1943.

⁵ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, D: F11, DN: 651., FK: 030. 1.0.0., KN:104., SN: 41, 1958.

⁶ Evcin, **a.g.m.**, s. 37-39.

Dairesi”nin turizm işleri konusunda birtakım araştırmalar yapmak ve tedbirler almak gibi nazarî hizmetlerle yükümlü olmakla birlikte bu kanunun ülke turizmini geliştirmek üzere büyük eksiklikler arz ettiği, ülkede turizm davasının özel teşebbüslerin başaramayacağı genişlikte önemli bir iş olduğu belirtilmiş ve takiben şunlara temas edilmiştir:

*“Mahallî olmağa mahkûm bulunan özel teşebbüsleri destekleyecek, onlara yol gösterecek, müzahir olacak bir devlet dairesine -bilhassa içinde yaşadığımız harp sonrası günlerinde- şiddetli bir ihtiyaç vardır. Turizm Dairesi'nin bayındırlık, ulaştırma, ticaret, ekonomi, maliye, gümrük ve tekel ve nihayet millî savunma gibi birçok Bakanlıklarla sıkı bir işbirliği yapması gereken bir daire olması icap ettiğinden kanaatimca Turizm Dairesi'nin BYUM'den ayrılarak Başbakanlığa bağlı müstakil genel müdürlük haline getirilmesi zamanı gelmiştir. Hatta Turizm Dairesi'nin BYUM içinde ufak bir kadrosu bulunduğuna göre derpiş edilen müstakil Turizm Genel Müdürlüğü'nün 1946 yılı içinde kurulması da kabil olabilecektir. Memleket için azımsanmayacak bir döviz membaı olan turizm işinin lazım gelen kanun değişiklikleri yapılmak şartıyla müteşebbis rolünü ifa edecek bir genel müdürlüğe tevdi edilmesi çok yerinde olur.”*⁷

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere savaşın hemen sonrasında BYUM bünyesindeki Turizm Dairesi'nin Başbakanlığa bağlı bir genel müdürlük olarak idaresinin ilgili mercilerin gündeminde olması⁸ dikkat çekicidir. Başbakan Yardımcısı Mümtaz Ökmen de TBMM 1947 yılı BYUM Bütçe görüşmeleri vesilesiyle bu konuya temas ederek: *“turizm konusunun dar kadrolu BYUM'nin kısıtlı imkânları içinde kolayca halledilebilecek bir mesele olmadığını”* ifade etmiştir.⁹ Bununla birlikte turizm faaliyetlerini daha geniş imkânlar ve kadro ile ele alacak yeni bir idarî yapılanmanın oluşturulması konusundaki bu beklentiler ancak şartların olgunlaştığı 1949 yılı itiba-

⁷ TBMM ZC, Dönem VII, Toplantı: 3, Birleşim: 14, Oturum: 1, 19.12.1945, s. 181-183.

⁸ Konuya ilişkin olarak ayrıca Bkz. “Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün Yıllık Faaliyeti”, **Tanin**, 29.11.1945, s. 2.

⁹ “Mümtaz Ökmen'in Verdiği Cevaplar”, **Ulus**, 20.12.1946, s. 1, 3.

riyle Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü'nün teşkili vesilesiyle mümkün olabilmektedir.

Turizmin bir “*zihniyet meselesi*” olduğuna vurguda bulunan Yataklı Vagonlar Şirketi Türkiye Mümessili Hüsnü Sadık Durukal, bu hususta başarılı olan ülkelerin turistleri memnun edebilmek hususundaki hassasiyetlerini dile getirmiş ve Türkiye’de turizm sanayisi kurmak üzere turizm işlerini ve teşkilâtını bu temel anlayışa göre düzenlenmiş bir programa dayandırmak gerektiğini belirtmiştir.¹⁰ Bu konuda benzer görüşlere sahip İstanbul Milletvekili Cihat Baban ile gazeteci ve yazar Şevket Rado ise turizm faaliyetlerine gereken önemin verilmesi konusunda idarî zafiyet bulunduğunu, bu anlamda devletin turizme ilişkin temel idarî birimi olan BYUM’nin bünyesinde Ankara ve İstanbul’da birer oda ve masa ile birkaç memurdan ibaret, maddî imkânlardan yoksun birer büronun vazife yapmaya çalıştığını vurgulamışlardır.¹¹ Rado, döviz temin etmek üzere temel gıda maddelerinin bile ihraç edilerek satıldığı bu dönemde bahsi geçen sorunlar nedeniyle turizmden yeterince istifade edilemeyerek devlet hazinesinin verimli bir döviz kaynağından mahrum kaldığını,¹² konu ile ilgili olarak konuşulanlara, yazılanlara ve hatta BYUM’nin çalışma programına rağmen turizmin hâlihazırda Türkiye’de “*müşterisiz meta*” durumunda olduğunu ifade etmiştir.¹³

Cumhuriyet Gazetesi Başyazarı Nadir Nadi ise, Türk vatandaşlarına sağlanan standart seyahat ve konaklama hizmetlerindeki olumlu gelişmelerin turistik faaliyetlere de yansıtılacağına vurguda bulunmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye’de turizmi geliştirmek üzere gümrük ve pasaport işlerinde kolaylık sağlanması, yabancıların temas ettikleri hamal, şoför, garson, otel müstahdemi ve satıcıların sıkı bir şekilde kontrol edilmesi konusundaki gerekliliği dile getirmiştir. Ayrıca şanj farkının yabancılara uygun hâle getirilmesi, şehirlerde lokanta, kahve ve bar gibi yeme, içme ve eğlence mekânlarını içeren kozmopolit muhitlerin oluşturulması, otelcilik ve lokantacılık konularında eğitim veren ihtisas mekteplerinin açılması gibi işlerin yal-

¹⁰ Hüsnü Sadık Durukal, “Turizm Her Şeyden Evvel Bir Zihniyet Meselesidir”, **Akşam**, 3.7.1946, s. 3.

¹¹ Cihat Baban, “Altın Yumurtlayacak Tavuğa Yem Vermiyoruz”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 84, Ocak 1949, s. 3-4.

¹² Şevket Rado, “Turizm Davası”, **Akşam**, 13.6.1948, s. 3.

¹³ Şevket Rado, “Turizme İnanmıyoruz!”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 91, Ağustos 1949, s. 5.

nızca bürokratik bir zihniyet içinde çalışan Turizm Dairesi ile sınırlı imkânlarla sahip T TOK tarafından başarılmasının beklenilemeyeceğini, bunun için resmî ve gayri resmî kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği tesisinin şart olduğunu ifade etmiştir.¹⁴ Yurt dışında ticaret, maliye, kültür ve basın atışelikleri bünyesinde görev yapan memur sayısının fazlalığına rağmen söz konusu teşkilatların görev zafiyeti içinde bulduklarını dile getiren Nadi, bu nedenle Türkiye hakkında ticarî, iktisadî veya sosyal mahiyette bilgi almak isteyen yabancıların muhatap bulmakta zorluk çektiklerini belirtmiştir.¹⁵

Söz konusu dönem itibariyle Türkiye’de konaklama sektörüne yatırım yapmayı planlayan Otelcilik Mütihassısı Dan T. Moore da ülkedeki turizm teşkilatlanması hususundaki eksikliklere dikkat çekerek, İngiltere ve Fransa örneklerinden hareketle Türkiye’nin tarihî ve tabii servetlerini tanıtacak bir teşkilatın kurulmasının ülkedeki turizm çalışmalarının önünü açacağını belirtmiştir.¹⁶ Savaşın akabinde özellikle İstanbul, İzmir ve Bursa gibi turistik şehirlerin vali ve belediye başkanlarının turizm faaliyetlerinin önemini takdir ederek bu konuda ciddi adımlar attıkları görülmekteydi. Bu duruma temas eden Şevket Rado söz konusu çalışmaları takdirle karşıladığını belirtmiş, ancak yerel idarecilerin yalnızca sorumluluk bölgelerini esas alan çalışmalarda bulduklarını, bu durumun da turizm alanında elde edilebilecek esaslı başarıları gölgelediğini ifade etmiştir. Bu konuda: “*Turizm davası dünya ölçüsünde geniş propaganda isteyen ve memleket ölçüsünde çalışma bekleyen bir davadır.*” diyerek bu faaliyetlerin ülke sathında işbirliğine odaklı bir çalışma düzeni istediğini vurgulamıştır.¹⁷ Bu noktada ABD ile Türkiye arasındaki ticarî ve turistik seyahatlerin geliştirilmesi için 1946’da “*Amerika Ticaret Nezareti Ticarî ve Turistik Seyahat Ofisi*” ile Türk yetkililer arasında yapılan resmî görüşmeler ve bunlara katkı sağlamak üzere Ulaştırma, Ticaret, İçişleri, Dışişleri Bakanlıkları ile Başbakanlık BYUM gibi idarî organların sundukları görüşler de önem arz etmektedir. Buna göre ortaya çıkan ortak görüş Türkiye’de turizmi mühim bir döviz ve gelir kaynağı haline getirmek için mevzuat düzenlemeleri yapılması, turizm ticaretinde ileri olan ülkelerin incelenmesi ve

¹⁴ Nadir Nadi, “Döviz ve Turizm”, *Cumhuriyet*, 30.1.1946, s. 1 e 3.

¹⁵ Nadir Nadi, “Dışarıdaki Türkler”, *T TOK Belleteni*, Sayı: 72, Ocak 1948, s. 17-18.

¹⁶ “Turizm Faaliyetimize Dair Bir Turistin Acı Tenkidleri”, *Cumhuriyet*, 12.10.1948, s. 1, 4.

¹⁷ Şevket Rado, “Sözün Gelişi”, *Akşam*, 22.1.1946, s. 2.

turizm işlerinin Bakanlıklar arası bir komisyonda ele alınması doğrultusunda olmuştur.¹⁸ Ankara Milletvekili Falih Rıfki Atay da benzer bir yaklaşım sergileyerek bakanlıklar arası bir heyet oluşturmak ve turizm alanında ihtisası olan mütehassıslardan danışman olarak faydalanmak suretiyle turizm çalışmalarına katkı sağlanabileceğini ifade etmiştir.¹⁹

Sabık Çoruh Milletvekili ve Vakit Gazetesi Başyazarı Asım Us, Türkiye'nin sahip olduğu turizm imkânlarının değerlendirilebilmesi için müteşebbislerin turizm müesseseleri tesis etmeleri konusunda hükümet tarafından teşvik edilmeleri gerektiğine temas etmiştir.²⁰ Benzer şekilde turizm faaliyetlerine hizmet eden önemli vasıtalardan biri durumunda olan seyahat acentelerini teşvik edecek ve denetleyecek bir yapının turizm teşkilatı içinde yer almaması ve ülkede seyahat acenteciliği işinin tam olarak yerleşmemesi de savaşı takip eden yıllarda Türkiye'de turizmin gelişmesini olumsuz yönde etkileyen sorunlar arasında yer almıştır. Bu konuya dikkat çeken yazar Refik Halit Karay seyahatlerde sınırlı bütçeye sahip olanlar için ucuzluk, kolaylık ve rahatlık sağlayan seyahat acentelerinin eksikliğinin yurt içinde ve dışında turistik seyahatleri engelleyen başlıca etkenlerden biri olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle: "*İleri memleketlerde yüzlercesinin işleyip kazandığı acenteler bizde ne zaman kurulacak? Yurdumuzu önce kendimiz gezemez, gezme teşkilatı kuramazsak başkasını da gezdiremeyiz.*" diyerek seyahat acentelerinin turizm faaliyetlerinde oynadığı role temas etmiş, bu konudaki teşkilatlanma eksikliklerinin bir an önce giderilmesindeki öneme vurguda bulunmuştur.²¹

2. Pasaport, Vize, Döviz ve İkamet İşlemleri

İkinci Dünya Savaşı yıllarında birçok devletin, ülkelerine gelen yabancıların seyahat ve ikametlerini sınırladıkları görülmüştür. Bu dönemde Türkiye'ye yönelebilecek tehditleri bertaraf etmek üzere Türk Hükümeti de benzer tedbirler alma yoluna gitmiştir. Bu tedbirler arasında gerek yurt dışından ülkeye yönelen, gerekse ülke içinde meydana gelen seyahat hareketliliğini ve konaklama faaliyetlerini

¹⁸ BCA, DN: 440124, FK: 30..10.0.0, YN: 268.806..5, 31/01/1947.

¹⁹ Falih Rıfki Atay, "Hemen Kuracağımız Bir Endüstri", **Ulus**, 9.9.1947, s. 1, 3.

²⁰ Asım Us, "Devriâlem Hava Postaları", **Vakit**, 20.6.1947, s. 6.

²¹ Refik Halid Karay, "Gezinti Acenteleri", **TTOK Belleteni**, Sayı: 65, Haziran 1947, s. 14.

kontrol altında bulundurmaya amaçlayan kısıtlayıcı ve zorlaştırıcı uygulamalar da yer almıştır.

Savaşın hemen öncesinde ve ilk yıllarında yolcuların gümrük kontrolü hakkında yapılan düzenlemelerle gümrük kapılarından giren yolcular, seyyahlar ve her türlü nakil vasıtaları çalışanlarının taşıdıkları eşyalar, Türk ve ecnebi para ve dövizleri ile giriş, çıkış ve vergi işlemleri hakkında ayrıntılı düzenlemelerin hayata geçirildiği görülmektedir. Mesela 1938'de yenilenen "*Pasaport Kanunu*"nda Türk vatandaşlarının ve yabancıların ancak Hükümetçe tayin olunan yerlerden, usulüne uygun ve muteber pasaport veya vesikalarla Türkiye'ye girip çıkabilecekleri belirtilmiş; pasaport ve vesikaların cinsleri, verilmiş işlemleri, müddetleri, vizeleri, harçları ve ceza hükümleri güncellenmiştir.²² Savaş yıllarında ise pasaport ve vize işlemleri ile ülkeye giriş ve çıkışlara dair kontrollerin sıkılaştırıldığı görülmektedir. Nihayetinde 1944 yılı itibarıyla Türk Hükümeti tarafından alınan karar gereği ülkedeki seyahat faaliyetlerinin konsoloslukların vizesi ile Ankara'nın iznine bağlanması söz konusu olmuştur.²³

Bahsi geçen süreçte, ülkeye giren ve ülkeden çıkan yolcuların ve turistlerin getirecekleri, götürecekleri ve taşıyabilecekleri eşyalar ile bozdurabilecekleri dövizlere dair yürürlükteki kısıtlamalar da seyahat faaliyetlerini zorlaştırmaktaydı. Esasen 1940 yılı Ağustos ayında yürürlüğe giren bir nizamname ile Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti gümrük ve tarifelerle ilgili aslî vazifeleriyle birlikte gümrük işlemleri bakımından yolcu ve turizm hareketlerini kolaylaştıracak tedbirleri almak gibi turizmle yakından ilgili görev ve sorumluluklar yüklenmişti.²⁴ Turistlere her türlü iş ve işlemlerinde kolaylık gösterilmesi yolunda Gümrük ve Tekel Bakanlığı personeline verilen talimat da bu çalışmaları kolaylaştırmaya ve hızlandırmaya yönelik uygulamalar arasında idi. Bununla birlikte savaş yıllarında gümrüklerde kontrolü sağlamak ve ticarî dengeleri korumak üzere 25 Türk lirasından fazla paranın veya dövizin ülkeye giriş ve çıkış işlemleri

²² "Pasaport Kanunu", **Resmî Gazete**, 15/7/1938, Sayı: 3960, Kanun No: 3519, Kabul Tarihi: 28/6/1938.

²³ Celâleddin Ezine, "Memleketimize Gelecek Ecnebler", **TTOK Belleteni**, Sayı: 36, Ağustos 1944, s. 16.

²⁴ "Gümrük ve İnhisarlar Vekâletinin Teşkilât ve Vazifelerine Dair Nizamnamenin Meriyete Konulması", **Resmî Gazete**, 22 Ağustos 1940, Sayı: 4594, Kararname No: 2/14153; "Gümrük ve Tekel Bakanlığı", **TTOK Belleteni**, Sayı: 87, Mayıs 1949, s. 19.

özel izinlere tabi tutulmuş, gümüş, altın ve platinden ziynet eşyalarının, ispirtolu maddelerin, tütün, enfiye, sigara gibi maddelerin ve dikilmemiş kumaşların gümrüklerde beyanı gerekmiş, bunların yasal ölçüleri oldukça sınırlı tutulmuş ve yasal sınırları aşanların ülkeye giriş ve çıkışlarına izin verilmemiştir.²⁵ Yine bu düzenlemeler çerçevesinde turistler ülkeye getirdikleri kıymetli madenlerden mamul her türlü eşyanın dışında ancak 15 liraya kadar yabancı madenî parayı, ağırlığı 1 kg'yi geçmeyen gümüştan yapılmış hediyelik eşyaları ve iki Türk halısını ülke dışına serbestçe çıkarılabilmekteydiler.²⁶ Bütün bu sıkıntıları dikkate alan hükümet esasen döviz sınırlamalarını kaldırma eğiliminde olmuş, bu münasebetle turistler için seyahat faaliyetlerini kolaylaştırmak ve turizmi teşvik etmek üzere Avrupa'da yürürlükte bulunan "*ithal olunan turist dövizlerine serbestlik tanınması uygulaması*" Türkiye'de de itibar görmüştür. Böylece ülkeden çıkarılacak ya da ülkeye sokulacak Türk lirası miktarı 25 liradan 100 liraya yükseltilmiş, yabancıların getirdikleri dövizlerden sarf etmedikleri miktarları izinsiz çıkarabilecekleri ve ülkede harcadıkları döviz miktarının kontrole tabi tutulmayacağı kararlaştırılmıştır. Bu sorunları gidermeye yönelik ek bir tedbir olarak Maliye ve Ticaret Bakanlıkları 7 Eylül 1946 tarihi itibarıyla, "*Türkiye'nin diğer ülkelerle para münasebetlerini suni ve kapalı usullerden kurtaracak iç ve dış piyasalarını ahenkleştirici bir tedbir olmak üzere Türk lirasının dolara ve sterline göre değerinin düşürülmesine (devalüasyon)*" karar vermiştir.²⁷ Başbakan Yardımcısı Mümtaz Ökmen söz konusu kararın turist celbi için "*ucuz para politikası*"nın uygulamaya geçirilmesine katkı sağlamayı amaçladığını belirtmiştir.²⁸

²⁵ "Yolcuların Gümrük Kontrolü Hakkında Talimatname", **Resmî Gazete**, 9 Şubat 1943, Sayı: 5326, Tamim No:23793/3069, Tamim Tarihi: 30/07/1940; Söz konusu talimatnamede Türkiye'ye gelen yolcuların döviz ve eşya kontrolleri hakkındaki maddelere ilişkin küçük çaplı değişiklikler için Bkz. "Yolcuların Gümrük Kontrolü Hakkında Talimatnamede Yapılan Değişiklik Hakkında Tamim", **Resmî Gazete**, 27 Teşrinisani 1943, Sayı: 5567.

²⁶ Vâ-Nû, "Seyyahlara Kolaylık", **TTOK Belleteni**, Sayı: 69, Ekim 1947, s. 19.

²⁷ "TTOK 1946 Yılı 10 uncu İçtimanın Zaptı", **TTOK Belleteni**, Sayı: 57, Ekim 1946, s. 5-6; Ayrıca Bkz. Boratav, **a.g.e.**, s. 98.

²⁸ "Mümtaz Ökmen'in Verdiği Cevaplar", **Ulus**, 20.12.1946, s.1, 3; Savaş sonrasında iç gelişmelerin yanı sıra ABD'nin ekonomi politikalarının da etkisiyle üretimi artırma, dış ticaret dengelerini koruma, liberalleşme ve Uluslararası Para Fonu'na üyeliğe katkı sağlamak amacıyla alınan söz konusu kur ayarlaması uygulama aşamasında üretim ve dış ticaret açısından beklenen başarıyı sağlayamamış ve Hükümet tarafından alınan bu karar özellikle Demokrat Parti tarafından şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır (Serkan Tuna, "Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946", **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı:

Söz konusu dönem itibariyle yürürlükte olan yabancıların ikamet ve seyahatleri hakkındaki kanuna göre ise turistler Türkiye'ye gelişlerinde kaldıkları ilk yerleşim birimlerinde en yakın polis veya jandarma karakoluna 24 saat içinde başvurarak kimliklerini belirten bir beyanda bulunmak zorundaydılar.²⁹ Bu kanunda savaş yıllarında yapılan değişikliklerle “*ikamet*”, “*musaferet*” veya başka bir maksatla bir yabancıyı kabul eden şahıslarda benzer bir uygulamaya tabi tutulmuş ve kabul ettiği yabancıların kimlik bilgilerini ilgili mercilere yasal süresi içinde bildirmekle yükümlü tutulmuşlardır. Bu hüküm yedi günü geçmeyen hususî misafirlikleri de kapsayabilmekteydi. Ayrıca yabancıların girmelerinin veya ikamet etmelerinin yasaklandığı bölgelerin yanı sıra belirli bölgelerde tek ve toplu hâlde ikamet ve seyahatleri de İcra Vekilleri Heyeti kararı ile yasaklanabilmekte ve hatta bunun için zabıtların izni de talep edilebilmekte idi.³⁰ İkamet faaliyetlerini kısıtlayan bu düzenleme de savaş yıllarında yaygın olan istihbarat ve casusluk faaliyetlerine karşı tedbir olmak üzere ülkedeki yabancı hareketlerini kontrol altında bulundurmaya yönelik girişimler arasında yer almıştır.

Bunların yanı sıra Falih Rıfki Atay'ın belirttiği üzere söz konusu dönemde başgösteren sorunlardan biri de ülkede turizm açısından değer arz eden bir kısım bölgelerde devam etmekte olan “*yasak bölge uygulamaları*” idi. Atay, ülkede seyahatleri kısıtlayan ve turizm faaliyetlerini sekteye uğratan bu sorunu çözmek konusunda gösterecek çabaların ülke turizmine katkı sağlayacağını ifade etmiştir.³¹ Nitekim Marmara Turizm Bölgesi'ndeki Kilyos, İrva ve İzmit Körfezi gibi turizm potansiyeli yüksek olan yasak bölgelerin güvenlik gerekçesiyle turizm faaliyetlerine açılmaması söz konusu dönemde konuya ilişkin belli başlı örnekler arasında yer almıştır.³²

Turizm faaliyetlerine doğrudan etki eden bu düzenlemelere ek

13, 2007, s. 86-121).

²⁹ “Ecnabilerin Seyahat ve İkametleri Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 16/7/1938, Sayı: 3961, Kanun No: 3529, Kabul Tarihi: 29/6/1938.

³⁰ “Ecnabilerin Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkındaki 3529 Numaralı Kanunun Bazı Maddelerini Tadil Eden Kanun”, **Resmî Gazete**, 31 Temmuz 1940, Sayı: 4575, Kanun No: 3900, Kabul Tarihi: 24/07/1940; Hususi misafirlerin de 24 saat içinde ilgili mercilere bilgi vermeleri konusundaki kararname için ayrıca Bkz. **BCA**, DN:91, FK:30.18..1.2, YN:92.91..16., 17/09/1940.

³¹ Falih Rıfki Atay, “Hemen Kuracağımız Bir Endüstri”, **Ulus**, 9.9.1947, s. 1, 3.

³² Falih Rıfki Atay, “Pazar Konaşması”, **Ulus**, 23.9.1945, s. 2.

olarak, savaş yıllarında ülkenin iktisadî yapısına ciddi anlamda müdahale eden “*Millî Koruma Kanunu*”³³ millî müdafaa çalışmalarına hizmet etmek üzere sosyal hayatta meydana getirdiği birtakım kısıtlamaların yanı sıra tarım, sanayi ve ulaştırma gibi turizmle ilişkili diğer alanlarda da etkin bir devlet müdahaleciliğini beraberinde getirmiştir. Savaşı takip eden yıllarda da yürürlükte kalan bu kanun ülkedeki turizm faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyen düzenlemeler arasında yer almıştır.

Savaşın yarattığı güvenlik sorunları ve tehditler nedeniyle meydana gelebilecek zarar verici hadiselerle karşı yukarıda belirtilen mevzuat hükümlerinin olağan şekli ile uygulanması mümkün olmamıştır. Böylece ülkeye giriş ve çıkışlarda savaş öncesi döneme göre daha sıkı bir denetim söz konusu olmuş, kolluk kuvvetlerinin bu sürece etkin bir şekilde dâhil olması gerek yolcular ve gerekse turistler açısından ciddi sıkıntılar yaratmıştır. Savaşın akabinde yürürlükteki uygulamaların rahatlatılmasına ve seyahatlerde kolaylık sağlanmasına yönelik bir kısım tedbirlere rağmen yerli yolcuların ve yabancı turistlerin ülkedeki pasaport, vize, gümrük ve döviz işlemleri konusunda sıkıntı çekmeye devam ettikleri anlaşılmaktadır.

Savaş yıllarında ve savaşın ardından Türkiye’deki turizm faaliyetlerine doğrudan etki eden bu uygulamalarla ilgili olarak yaşanan sıkıntı ve sorunlar birçok aydın tarafından dile getirilmiş ve bu konuda devletin ilgili mercilerine çözüm önerileri sunulmuştur. Örneğin Asım Us, Türkiye’de uygulanmakta olan zabıta tedbirlerinin ve pasaport kontrol işlemlerinin kolaylaştırılması, Türk hudutlarında yabancı turistler için döviz bozdurma imkânlarının artırılması gibi konularda bir an önce tedbir alınması gerektiğini,³⁴ Falih Rıfkı Atay ise otelleri ve eğlence yerlerini gereksiz vergi yükümlülüklerinden kurtarmak, sanatçıların ülkeye girişlerini kolaylaştırmak suretiyle Türkiye’de etkin bir turizm sanayisinin kurulabileceğini ifade etmiştir.³⁵ Sabık Zonguldak Milletvekili Hâzım Atıf Kuyucak da benzer şekilde turizm faaliyetlerini kolaylaştırmak için hükümete pasaport, gümrük ve polis işlemlerinin kolaylaştırılması gibi görevlerin düştü-

³³ “Millî Korunma Kanunu”, **Resmî Gazete**, 26 Kanunusani 1940, Sayı: 4417, Kanun No: 3780, Kabul Tarihi: 18/01/1940.

³⁴ Asım Us, “Devriâlem Hava Postaları”, **Vakit**, 20.6.1947, s. 6.

³⁵ Falih Rıfkı Atay, “Hemen Kuracağımız Bir Endüstri”, **Ulus**, 9.9.1947, s. 1, 3.

ğünü, sanayici, tüccar, esnaf ile otel, lokanta ve eğlence yeri sahiplerinin de konunun önemini kavrayarak ve resmî kurumlarla işbirliği yaparak vazife üstlenmeleri gerektiğini belirtmiştir.³⁶

Bu yıllarda Türkiye'deki pasaport ve vize uygulamaları gereği yurtdışındaki bir Türk vatandaşının ülkesine dönerken mutlaka Türk Konsolosluğu'na başvurması ve belli bir miktarda harç yatırması gerekiyordu. İngiltere ve ABD gibi gelişmiş ülkelerde görülmeyen bu uygulama çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Örnek olarak Nadir Nadi bu konuda serzenişte bulunmuş ve: *“Bir insan kendi evine müsaade ile mi girer? Adı Cumhuriyet olan bir memlekette hangi kudretli şahıs ve hangi yüksek bir makam bir vatandaş yâd ellerde süründürmek salahiyetine maliktir?”* diyerek Dışişleri Bakanlığı yetkilileri tarafından bu soruna bir çözüm bulunmasını tavsiye etmiştir.³⁷ Gazeteci ve yazar Burhan Felek, Galata Yolcu Salonu'nun kapısındaki ve etrafındaki silahlı kolluk kuvvetlerinin fazlalığının yolcular ve turistler üzerinde olumsuz bir izlenim uyandırdığını belirterek: *“Bu şartlar altında değil gümrükte, poliste ve şurada burada uzun tetkikata tabi olmak, hatta tereyağından kıl çeker gibi gümrükten geçse bile bir seyyahın bu kadar göz, bu kadar iç çekilme ve tecessüsü karşısında bizim memlekete gelmek isteyeceğinden şüphe ederim.”* diyerek görüş bildirmiştir.³⁸ Cihad Baban ise turizmin devlet tarafından himayesi için polis takibi gibi uygulamalardan vazgeçilmesi ve gümrük, döviz, kambiyo kolaylıklarının sağlanması gerektiğine vurguda bulunmuştur.³⁹ Bu dönemde polis talimatları gereği ülkeye gelen turistler karakola giderek beyanname vermek, şehirden şehire geçişleri için bile izin almak ve gittiği yerde karakola tekrar uğrayarak durumlarını bildirmekle yükümlüydüler. Bu uygulamalar turistleri yormakta ve rencide etmekteydi. Turistik ülkelerin mevzuatından kaldırılmış olan bu tür uygulamalardan vazgeçilmesi konusunda yetkililere telkinde bulunan Baban: *“Türkiye turistleri davet edecek namütenahi imkânlarla malik olduğu hâlde bu servetimizi istismar edemeyişimiz bize pek pahalıya mâl olmaktadır.”*⁴⁰

³⁶ Hâzım Atıf Kuyucak, “İktisadî Bakımdan Turizm”, **Vakit**, 19.2.1947, s. 2.

³⁷ Nadir Nadi, “Dışarıdaki Türkler”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 72, Ocak 1948, s. 17-18.

³⁸ Burhan Felek, “Tabanca!..”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 85, Şubat 1949, s. 20.

³⁹ Cihad Baban, “Altın Yumurtlayacak Tavuğa Yem Vermiyoruz”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 84, Ocak 1949, s. 3-4.

⁴⁰ Irak'ta milletvekiliği yapan ve tatilini Türkiye'de geçiren bir turistin şikâyetlerini dile getiren söz konusu makale için Bkz. Cihad Baban, “Bir Misafirin Tenkidi”, **TTOK Bellete-**

diyerek bu durum karşısındaki endişesini dile getirmiştir. Kendi deyimiyile: “*Ecnebiye eziyet etmeyi karakol otoritesinin icabı telakki eden anlayış*”⁴¹ Baban tarafından eleştirilmiştir.

Bu dönemde Türkiye’de uygulanan seyahat mevzuatı turistler için ciddi sorunlar yaratabiliyordu. Söz konusu dönem itibariyle Türkiye’den Mısır’a giden yolculara İstanbul’daki Mısır Konsololuğunca vize hususunda azami kolaylıklar gösteriliyor, buna karşılık Mısır’dan Türkiye’ye gelen turistlere Ankara’ya sorulmadan vize verilmiyordu. Bu nedenle gazete başmuharrirleri ve yüksek rütbeli askerler de dâhil olmak üzere yaz mevsimini İstanbul’da aileleriyle geçirmek isteyen birçok Mısırlının fikir değiştirdiği bile görülmüştü.⁴² Başka bir örnek olarak, basında çıkan bir habere göre İranlı bir aile vize muamelesi eksikliği yüzünden 12’şer gün hapse mahkûm olmuştu.⁴³ Yine, devlet erkânı ile görüşmelerde bulunmak üzere Ankara’ya gelen yabancı bir sanatkâr bu vesileyle Bursa’yı da ziyaret etmek istemiş, ancak ziyareti sırasında şehir değiştirmek için ayrıca izin almadığına binaen pasaport işlemlerindeki eksiklik nedeniyle Emniyet Müdürlüğü’nde birkaç gün alıkonulmuştu. Bu durum bahsi geçen sanatkârın ülkeden kötü intibalarla ayrılmasına sebep olmuştu.⁴⁴

Lisan nedeniyle iletişim sıkıntısı çeken ve ülkedeki yasal mevzuat ve uygulamalar hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan yabancıların Türkiye’de ikamet, pasaport ve vize işlemleri sırasında maruz kaldıkları güçlükler turistik faaliyetleri olumsuz yönde etkilemekte idi. Bu şekilde karakollarda, müdüriyetlerde veya gişelerde maruz kalınan uzun bekleyişler turistlerde iyi bir izlenim bırakmıyordu.⁴⁵ Örneğin bu dönemde Atina’da birçok büronun Türkiye’ye büyük

ni, Sayı: 80, Eylül 1948, s. 9-10; Bu konuda benzer düşünceleri dile getiren Ahmet Emin Yalman’a atıfta bulunarak söz konusu durumun turistler için yarattığı sıkıntılara değinen bir makale için Bkz. Şevket Rado, “Neredesin Kolaylık?”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 80, Eylül 1948, s. 12.

⁴¹ Cihad Baban, “Beklemeye Tahammülü Olmayan Bir Mevzu”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 57, Ekim 1946, s. 10.

⁴² “Mısırlılara Çıkardığımız Güçlükler”, **Cumhuriyet**, 21.9.1948, s. 2; “TTOK 25 inci Mevsai Yılı Raporu”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 87, Nisan 1949, s. 3-4.

⁴³ “Seyyah Gelsin Diye Beklerken”, **Cumhuriyet**, 11.2.1948, s. 2.

⁴⁴ Nadir Nadi, “Efendim Nerede? Ben Nerede?”, **Cumhuriyet**, 25.5.1947, s. 1, 3.

⁴⁵ Vâ-Nû, “İstanbul’da Üç Ayda Dokuz Bin Lira Sarf Eden Ecnebi Bir Aile”, **Akşam**, 11.10.1946, s. 3.

gruplar halinde turist göndermek arzusunda olduğu, ancak bu büroların Türkiye'deki vize ve pasaport işlerinde yaşanan sıkıntılardan ötürü bu organizasyonlara temkinli yaklaştıkları anlaşılmaktadır.⁴⁶ Bu nedenle TTOK yetkilileri, seyahate çıkan vatandaşlardan Türkiye'ye dönüşlerinde tekrar vize istenmesinden vazgeçilmesini ve ülkeye gelen yabancıların vize işlemlerinin basitleştirilmesini yapılması gereken acil düzenlemeler arasında değerlendirmişlerdi. Vize verilen bir turist her şehirde polis kontrolüne tabi tutulması ve ikamet için polise başvuru uygulamalarının kaldırılması da aciliyet arz eden talepler arasında yer almaktaydı.⁴⁷ Otelcilik Mütahassısı Dan T. Moore, yolculara vize kolaylığı sağlanması ve otomobilli turistler için benzin kısıtlamalarının azaltılması gibi tedbirlerle ülkeye turist celbinin hızlanacağı yönünde görüş bildirmiştir.⁴⁸ Burhan Felek ise turizm altyapısı eksikliklerine temas ettiği bir yazısında: "*Turistlerin ülkede karşılaştıkları müsait olmayan şartlar, pasaport muamelesi güç, karışık ve pahalıdır. Şehirdeki emniyet şartları seyahat ürkütmedir... Gümrükte muameleler sıkışıktır.*" şeklinde görüşlerini ifade ettikten sonra: "*İstanbul başta olmak üzere turizmin inkişafı için cesaretli ve hızlı kararlar vermeye başlamalıyız.*" diyerek söz konusu sorunlara bir an çözüm bulunması hususundaki gerekliliği ifade etmiştir.⁴⁹

Bu dönemde tedbir alınmaya çalışılmakla birlikte Türkiye'den turistik seyahatler vesilesiyle resmî ve gayrî resmî olarak çıkan döviz miktarının Türkiye'ye giren döviz miktarından fazla olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰ Şevket Rado, Avrupalıların ihtiyaç duydukları dövizin büyük bir kısmını turizm ve turistler kanalıyla ülkelerine taşıdıklarına dikkat çekmiş, Türkiye'de de döviz temin etmek için gıda maddelerinde kısıtlamalara gidilmesi yerine ülkeye turist getirme imkânlarının düşünülmesi gerektiğini dile getirmiştir.⁵¹ Bununla birlikte Burhan Felek: "*Para bozdurmak, getirmek, götürmek mese-*

⁴⁶ "Türkiye'ye Gelmek İsteyen Yunan Turistleri", **Ulus**, 7.3.1947, s. 2.

⁴⁷ "TTOK 25 inci Mesai Yılı Raporu", **a.g.d.**, s. 3-4.

⁴⁸ "Turizm Faaliyetimize Dair Bir Turistin Acı Tenkidleri", **Cumhuriyet**, 12.10.1948, s. 1, 4.

⁴⁹ Burhan Felek, "Milletlerarası Saray-Otel", **Cumhuriyet**, 17.12.1945, s. 3.

⁵⁰ TTOK 1947 Senesi 3. Müşterek İctimamın Zaptı", **TTOK Belleteni**, Sayı: 63-64, Nisan-Mayıs 1947, s. 11.

⁵¹ Şevket Rado, "Seyyah Var, Otel Yok! Döviz Var, Alan Yok!", **Akşam**, 28.5.1949, s. 2.

*leleri çok dar ve sıkıdır...Kambiyo muameleleri mevcut değildir.”*⁵² diyerek ülkedeki döviz uygulamalarının yerli ve yabancı turistler üzerinde yarattığı olumsuz etkilere temas etmiştir.

Tarih ve tabiat bakımından önemli imkânlarla sahip Türkiye için turizm sanayisinin ülkenin en zengin döviz kaynağı olduğunu ve birçok ülkenin bu konuda önemli gelirler elde ederken Türkiye'nin bu fırsattan yararlanamadığını ifade eden gazeteci ve yazar Ahmet Emin Yalman ise İtalya'da ve Fransa'da yabancıların istedikleri miktarda döviz taşıma, bozdurma ve harcama serbestliğinin uygulamaya geçirildiği bir dönemde Türkiye'de turistlere uygulanan döviz kısıtlamalarının ülkeye döviz girişini engellediğini ve karaborsa faaliyetlerini tetiklediğini belirtmiştir. Yalman, birçok devletin karşılıklı anlaşmalarla vize mecburiyetini kaldırdığını ya da seyahat edenlere bu konuda kolaylıklar sağladığını, bu ülkelerde turistlerin yalnızca ülkeye giriş ve çıkış işlemleri sırasında polis kontrolüne tabi tutulduğunu, buna karşılık Türkiye'de vize almanın Ankara'dan meselenin sorulması gibi uzayan bürokratik işlemler silsilesine bağlı olduğunu, bir yabancıya her kaza değiştirilmesinde polise haber vermek ve kayıt yaptırmak gibi rencide edici ve seyahati sıkıcı hale getiren işlemlere maruz kaldığını ifade etmiştir. Takiben, bu uygulamalarla Türkiye'nin bir demir perde ülkesi görünümü arz ettiğine ve bu işlemlere maruz kalmak istemeyen turistlerin seyahatleri için Türkiye'yi tercih etmekten çekindiklerine değinmiştir.⁵³ Süregelen bu sıkıntılar nedeniyle: *“Memleketimizi Tibet halinde tutan seyahat zorluklarına ve ikamet tezkeresi sistemlerine ne zaman nihayet vereceğiz?... Turizm davası bütün millete mâl olmalı, millî bir seferberlik manzarası almalıdır. Değirmenimiz çok suya muhtaçtır.”*⁵⁴ şeklinde görüş bildirerek, Türkiye'yi bir turizm ülkesi hâline getirebilmek için ülke sathında daha sıkı bir mesainin gerektiğini dile getirmiştir. Yurt dışına çıkan vatandaşlara uygulanan döviz kısıtlamaları konusunda yürürlükte olan uygulamayı eleştiren Nadir Nadi ise bu nedenle ortaya çıkan karaborsacılığın önlenmesi için İsviçre'nin yaptığı gibi bankalara ya da Merkez Bankası'na resmî rayiç değeri dışında döviz

⁵² Burhan Felek, “Milletlerarası Saray-Otel”, **Cumhuriyet**, 17.12.1945, s. 3.

⁵³ Ahmet Emin Yalman, “Türkiye'nin Kapıları Seyyahlara Kapalıdır”, **TTOK Belleteni**, Ekim - Kasım 1948, s. 16-17.

⁵⁴ Ahmet Emin Yalman, “Yurdumuzun Turistik Önemi”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 85, Şubat 1949, s. 9-10.

satmak yetkisinin verilmesini tavsiye etmiştir. Nadi'ye göre böylece hem karaborsaya kaptırılan kazancın devlete intikali hem de gizli döviz aktarımlarından gelebilecek zararların asgarî düzeye çekilmesi mümkün olabilecekti.⁵⁵

3. Ulaştırma, Konaklama Faaliyetleri ve Sosyal Etkinlikler

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'deki yolların ve otellerin turistik ihtiyaçları karşılamak konusundaki yetersizlikleri kamuoyunda rahatsızlık uyandıran ve tartışılan belli başlı hususlar arasında yer almıştır.

Bu dönemde Bayındırlık Bakanlığı'nın yayımladığı istatistiksel bir bilgiye göre, Almanya'da 1 km toprak parçasına 1.240 metre yol düşerken, Türkiye'de aynı mesafedeki toprak parçasına 17 metre yol düşmekte idi. Bu istatistiğe göre Türkiye yol durumu bakımından Avrupa'nın belli başlı ülkelerinin yanı sıra Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan gibi geçmişteki Osmanlı vilayetlerinin, hatta İran, Afganistan ve Habeşistan gibi iktisadî durumu zayıf bir kısım ülkelerin gerisinde kalmıştı. Bu konuya temas eden Cihat Baban, yol çalışmalarını konusundaki zafiyetten planlama hataları yaptığı gerekçesiyle hükümeti sorumlu tutmuştur. Ülke yollarının genişletilmesi konusunda: *"Bu mevzuu millî bir dava olarak ele almak ve yarınki kalkınmamızın ana temelinin yol davası olduğunu bütün memlekete anlatmak gerekir."* diyerek sorunu gidermeye yönelik çözüm yolları önermiştir.⁵⁶ Gazeteci ve yazar Burhan Cahit Morkaya da 1930 yılı itibariyle plana alınan Londra-Bağdat yolunun Türkiye güzergâhında hâlihazırda görülen zafiyetler ve savaş yıllarında ortaya çıkan fırsatlara rağmen İstanbul-Ankara yolunun bir türlü ikmal edilememesi gibi sorunlar nedeniyle: *"Bizde bu plansızlık ve gayretsizlik devam ettikçe turizm davası bir hayal olarak kalacaktır."* şeklinde bir serzenişte bulunma gereği hissetmiştir.⁵⁷ Söz konusu dönemde Türkiye'ye seyahat eden turistlerin ulaşım şartlarının olumsuzluğu ve yolların bozukluğu konusunda şikâyetleri dikkat çeker bir hâl almıştı. Örneğin, 1947 yılı itibariyle arazi tipi otomobilleriyle Avrupa, Kuzey Afrika ve Suriye üzerinden Türkiye'ye gelen Danimarkalı Yorgen Beu-

⁵⁵ Nadir Nadi, "Dışarıdaki Türkler", **TTOK Belleteni**, Sayı: 72, Ocak 1948, s. 17-18.

⁵⁶ Cihat Baban, "Kalkınmamızın Esas Temeli: Milli Yol Davası", **TTOK Belleteni**, Sayı: 85, Şubat 1949, s. 17-18.

⁵⁷ Burhan Cahid, "Siyasî Bir Rapor", **TTOK Belleteni**, Sayı: 52, Mayıs 1946, s. 14-15.

zon ve Borge Gottlieb adlı iki genç turist ülkenin kışın kısmen geçit vermeyen yollarından şikâyet ederek, Türkiye'ye seyahat için vize veren konsoloslukların turistleri bu durumdan haberdar etmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. “*Keşişler ve Şakiler*” adlı eserinde Adriyatik'ten başlayarak İran hudutlarına kadar yaptığı seyahati nakleden Jacques Soubrier ise Türkiye'ye ait demiryolları istasyonlarında ve Karadeniz hattı gemilerinde gördüğü olumsuzlukları abartılı biçimde anlatarak Türkiye'deki ulaşım sorunlarına değinmiştir.⁵⁸

Bunların yanı sıra savaş sonrası dönemde trafikteki otomobil sayısının artmasıyla kaza sayısının da artması dikkatleri çekmiş, bu münasebetle Bayındırlık Bakanlığı trafikte can ve mal güvenliğini temin etmek üzere birtakım düzenlemeleri içeren bir tamim yayımlamak durumunda kalmıştır.⁵⁹ Trafik sorunlarının belirginleştiği başlıca şehir İstanbul olmuştur. Bu sorulara çözüm olmak üzere Burhan Felek iş, ikamet ve eğlence yerlerinin her şehrin kendi bünyesine göre düzenlenmesi, ana caddelerin durumlarına ve ulaşım vasıtalarının mahiyetine göre bir yol akış düzeninin oluşturulması ve İstanbul trafiğini düzene sokmak için İstanbul Belediyesi'nin başkanlığında yetkili isimlerden oluşan bir komisyon teşkilinin gerekliliğini ifade etmiştir.⁶⁰

İçel Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, Türkiye'ye gelenler için yolların yarattığı ulaşım zorluklarının, rahat bir otel ve temiz bir lokanta bulmak konusunda karşılaşılan sıkıntıların ülkedeki turizm faaliyetlerinde yarattığı olumsuz etkilere temas etmiştir.⁶¹ Manisa sabık milletvekili ve İstanbul Ticaret Odası Raportörü Kazım Nami Duru ise: “*Gelecek turistler için yürüyecek yol, kalacak yer olmadıktan sonra yurdumuzun güzelliklerini her isteyene nasıl gösterebiliriz?*”⁶² diyerek konuya ilişkin endişelerini dile getirmiştir.

İçişleri Bakanlığı'nın vilayetlere ve belediyelere gönderdiği talimatlara rağmen Anadolu'nun tarihî merkezlerinden İstanbul, İzmir

⁵⁸ “TTOK 3 üncü Müşterek İçtimanın Zaptı”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 63-64, Nisan-Mayıs 1947, s. 13.

⁵⁹ “Taşıt Kazalarının Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler Hakkında Bayındırlık Bakanının Tamimi”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 83, Aralık 1948, s. 10.

⁶⁰ Burhan Felek, “Seyrüsefer İşî”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 58, Ekim 1946, s. 21.

⁶¹ **TBMM ZC**, Dönem VII, Toplantı: 3, Birleşim 14, Oturum: 1, 19.12.1945, s. 190.

⁶² Kâzım Nami Duru, “Yurdumuzun Turistik Önemi”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 85, Şubat 1949, s. 3-5.

ve Konya'da bile kalabalık turist gruplarını ağırlayabilecek bir otel bulunmaması gerek TTOK yetkilileri gerekse Mimar Henri Prost ve Prof. Dr. Albert Gabriel gibi bilim insanları tarafından dile getirilen başlıca konaklama sorunları arasında yer almakta idi. Otellerin tasnifinin uluslararası standartlara göre yapılmaması da turistler ve turizm idaresi için birtakım güçlükleri beraberinde getirmekteydi.⁶³ Bu dönemde, komşu ülke Bulgaristan'ın tarih ve tabiat bakımından Türkiye ile rekabet edebilecek özelliklere sahip olmamasına rağmen turizm konusunda ciddi adımlar atması, 80 bin nüfuslu Lozan şehrinde 10 bin kişiyi barındıracak konaklama tesislerinin bulunması, kış sporları ile tanınan Saint-Moritz'e bir mevsim içinde ortalama 120 bin kişinin uğraması turizmin ve turizmde konaklama tesislerinin önemini gösteren örnekler olarak dikkat çekmekteydi. Buna karşılık İstanbul'da hâlihazırda medenî ihtiyaçları karşılayacak bir otelin bulunmaması ve Marmara havzasını Ege bölgesine ulaştıran yolların yetersizliği ciddi sorunlara işaret etmekteydi.⁶⁴ Yeni otellerin yapılamaması, mevcut otellerin de ağır vergi yükü altında bırakılmaları ve bunun sonucu olarak müşteri yokluğundan satılığa çıkarılmaları Falih Rıfki Atay'ın eleştirisine sebep olmuştur.⁶⁵ Burhan Felek de 1949'daki "*Milletlerarası Patoloji Kongresi*" için Avrupa'dan gelen bilim adamlarını ve ziyaret için Mısır'dan gelen eşraf ve ayanı İstanbul'da ağırlayacak rahat ve ucuz otellerin bulunması konusunda karşılaşılan sıkıntılara temas ederek, bu durumun uluslararası spor faaliyetleri ve sanat etkinlikleri için ideal bir merkez olmaya aday İstanbul için hayıflanacak bir vaziyet arz ettiğini ifade etmiştir.⁶⁶ Turizm potansiyeli yüksek İstanbul şehrinin turistler için bir cazibe merkezi olabilmesi için bölgeye yapılacak turizm yatırımlarının önemine ve bu konuda devlet desteğinin gerekliliğine işaret ederek şunları zikretmiştir:

"Bunun için seyyah merkezi olan İstanbul belediyesine geniş salahiyetler vermeli. Bir Hükümet komisyonu kurup mütehasısların isteyeceği kolaylıkları sağlamalı... ilanlar yap-

⁶³ Benzer görüşlere sahip olduğu anlaşılmaktadır ("TTOK 24 üncü Mesai Senesi Raporu", **TTOK Belleteni**, Sayı: 76, Mayıs 1948, s. 5).

⁶⁴ Nadir Nadi, "Döviz ve Turizm", **Cumhuriyet**, 30.1.1946, s. 1 e 3.

⁶⁵ Falih Rıfki Atay, "Turizm Davası, Acıklı ve Gülünç Durumumuz", **Cumhuriyet**, 20.9.1948, s. 2.

⁶⁶ Burhan Felek, "Otel Lazım", **Cumhuriyet**, 13.5.1949, s. 2.

malı... Bedava otel arsaları verip, sermayedarlara kolaylıklar gösterilmeli... otel işletmecileri turizm şirketleri kurmalı. 20-25 milyonluk bir sermayenin bu işe hasrını millî bankalara tavsiye etmeli. Ortaya para döküp, bu işi canlandırmalıyız.”

Felek bu sözleriyle ilk aşamada yapılmasını gerekli gördüğü işler konusunda görüşlerini ifade etmiştir.⁶⁷ İstanbul’un turizm altyapısı eksikliklerine temas ettiği başka bir yazısında ise: “...*şehrin en güzel yerlerinde yabancılara arz etmeğe utanılacak kahve adında pis ve itinasız yerler vardır, turistik yollarımız yoktur.*” şeklindeki tespitleriyle durumun vahametini belirtmiştir.⁶⁸ Gazeteci ve yazar Vâlâ Nureddin bu dönemde devlete veya belediyeye ait uygun bir arazide sıhhî tertibatı, otobüs servisi, seyyar dükkânları ile “*sıhhî kamp sahaları*” oluşturmak konusunda bir önerisini dile getirmiştir. Söz konusu dönem itibarıyla bir ihtiyaç hâlini alan sıhhî kamp sahalarının İstanbul’a turistik bir hareketlilik kazandıracağını ve hususî kesim tarafından bazı sahil kesimlerinin kapatılarak piknik alanına dönüştürülmesi ile baş gösteren sayfiye ihtikârcılığının bu şekilde bertaraf edilebileceğini ifade etmiştir.⁶⁹

Benzer şekilde Bursa şehrinin turistik özelliklerine temas eden Falih Rıfka Atay bu şehre ulaşan yolların bozukluğundan ve hastaların tedavi amacıyla mecburî olarak kaldıkları konaklama tesislerinin ve kaplıcaların bakımsızlığından şikâyet etmiş, Uludağ’da ise Avusturya ve İsviçre örneklerinde görüldüğü üzere modern bir otel yerine gelişigüzel bir yapının bulunduğunu üzüntü ile dile getirmiştir. Önemli bir gelir kaynağı olması beklenen Marmara Turizm Bölgesi’nden yol ve otel sorunları nedeniyle yeterince yararlanılamaması söz konusu dönemde göze çarpan başlıca sorunlardan birini teşkil ediyordu.⁷⁰ Burhan Cahit Morkaya’nın da vurguladığı üzere bahsi geçen dönemde Bursa’yı İstanbul, İzmir, Balıkesir ve Kütahya gibi çevre illere ve İç Anadolu Bölgesi’ne bağlayan yolların toz ve toprak yığını halinde olması, şehirde turistik açıdan ciddi eksiklikleri olan Çelik Palas ile Yalova Termal Otel’in dışında dinlenme amaçlı her-

⁶⁷ Burhan Felek, “Turizm Davamız”, **Cumhuriyet**, 22.9.1948, s. 3.

⁶⁸ Burhan Felek, “Milletlerarası Saray-Otel”, **Cumhuriyet**, 17.12.1945, s. 3.

⁶⁹ Va-Nu, “Kamp Yerleri”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 80, Eylül 1948, s. 8.

⁷⁰ Falih Rıfka Atay, “Pazar Konuşması”, **Ulus**, 23.9.1945, s. 2.

hangi bir tesisin bulunmaması turizm faaliyetlerini sekteye uğratan önemli eksiklikler arasında yer alıyordu.⁷¹

Yazar Metin Toker de Ortadoğu'ya yaptığı bir gezi ile ilgili olarak, Şam camilerini, Lübnan-Beyrut bölgesini, Tel Aviv'de Ramatgan denilen sayfiye yerini, Hayfa'da Karmel dağlarını gezmiş, tabiat bakımından zayıf olarak değerlendirdiği bu bölgelerin asfalt yolları, çam ağaçları, köşkleri, bahçeleri, lokantaları, otelleri, gazinoları, eğlence yerleri, sanatoryumları, prevantoryumları ile turistlerin ilgisini çektiğini belirtmiştir. Buna karşılık Türkiye'de Boğaziçi gibi önemli bir yerde bile modern bir otelin olmamasını eleştirmiş, mevcut otellerin ise idarî zafiyetlerini, personellerinin ciddiyetsizliğini, temizlik ve yeme içme hizmetleri bakımından yetersizliklerini dile getirmiştir.⁷² Toker, Elazığ'a yaptığı yolculuk sırasında şahit olduğu üzere burada yol konusunun ihmal edildiğine,⁷³ İskenderun ve Antakya arasında Fransızların yaptığı merkezî yolun bakımsızlığına temas ederek, anavatana katılmasından sonra Hatay'ın da turistik altyapı bakımından kaderine terk edildiğini iddia etmiştir. Geçmiş yıllarda Suriye'nin sayfiye yeri olduğu için eğlence yerleri, otelleri ve lokantalarıyla turist çeken bu bölgede aynı zamanda Ermeni, Rum ve Yahudilerin bir arada uyumlu bir şekilde yaşadıklarını ifade eden Toker, sonraki dönemde görülen göç hareketleri ile bölgenin eski özelliğini yitirmeye başladığını ve turistik özelliklere sahip Soğukoluk'ta içilecek su bile bulunmadığını belirtmiştir.⁷⁴ Gazeteci Kemal Zeki Gençosman da turizm merkezi olmaya aday bir bölge olarak değerlendirdiği Soğukoluk'a İskenderun-Antakya asfaltından ayrılarak ulaşan 7,5 km'lik yolun bir arazi aracıyla bile zor seyahat edilecek derecede bozuk olduğunu belirterek, bölgede bina inşaatının kontrolsüzlüğü konusundaki endişelerini dile getirmiştir.⁷⁵

Bu dönemde Türkiye ile ABD arasındaki turizm ilişkilerini değerlendiren Amerika Turizm Dairesi Müdürü Albert K. Dawson, turizmin Amerikan halkının ilgisini çekmek üzere en etkili yollardan biri olduğuna değinmiş, Amerikalı misafirlerin iyi karşılanması ve

⁷¹ Burhan Cahit Morkaya, "En Büyük Dert Yolsuzluk", **Aksam**, 5.8.1948, s. 5.

⁷² Metin Toker, "Bugünkü Orta Şark", **Cumhuriyet**, 11.5.1949, s. 2.

⁷³ Metin Toker, "Urfa'dan Elazığ'a Gidenlerin Gördükleri", **Cumhuriyet**, 16.6.1918, s. 1, 4.

⁷⁴ Metin Toker, "10 Senede Hatay İçin Hiçbir Şey Yapmadık!", **Cumhuriyet**, 2.6.1948, s. 1, 4.

⁷⁵ Kemal Zeki Gençosman, "Soğuk Oluk'ta Bir Sabah...", **Ulus**, 20.6.1949, s. 3.

hayırhahlığının kazanılması suretiyle ülkeye iyi bir gelir temin edilebileceğini vurgulamıştır. Bunun için Türkiye’deki otel kapasitesinin artırılması konusundaki gerekliliği dile getirerek, bu hususta geçmiş yıllarda “*İntourist*” adlı şirket aracılığıyla birçok Avrupalı ve Amerikalı turisti ülkesine çeken Sovyet Rusya tecrübesinin incelenmesini tavsiye etmiştir. Dawson’a göre kadim yerleşkelere ilgi duyan Amerikalı turistler için Ankara, İstanbul ve Çanakkale gibi tarihî ve arkeolojik kıymeti olan yerlere ve İncil’de adı geçen Batı Anadolu bölgesindeki kasaba, şehir ve harabelere seyahatler düzenlenmesi de ülke turizmine hareketlilik kazandırmak konusunda faydalı olacak çalışmalar arasında yer almakta idi. Bu şekilde yapılacak planlamaların sadece Amerikalı milyonerlerin eğlence amaçlı turistik gezilerine değil, öğretmen ve öğretim üyesi gibi kesimlerin araştırmalarına da katkı sağlamayı hedeflemesi gerektiğini belirtmiştir. Bu konuya örnek olmak üzere Amerikan kolej ve üniversitelerinin Türkiye’de arkeolojik kazı yapmalarının teşvik edilmesini tavsiye eden Dawson, bu misafirlerin temiz otellerde, misafirhanelerde ve hanlarda ağırlandığının ülkeye maddî kazanç sağlayacağına, bu durumun da dünya basınında Türkiye lehine propaganda yapılmasına vesile olacağına işaret etmiştir.⁷⁶

Cihat Baban ise eğlence, istirahat ve tedavi imkânlarının artırılması, turistlerin taleplerini karşılayacak ve meraklarını giderecek ucuz ve kolay ulaşılabilir seyahat vasıtaları ile otel imkânlarının sağlanması ve hususî sermaye ile müteşebbislere güven içinde çalışabilecekleri bir zeminin oluşturulması gerektiğini belirtmiştir.⁷⁷ Diğer yandan birçok otelde asgarî temizlik ve sağlık şartlarının bile sağlanamadığına işaret eden Baban, konaklama tesislerinde sıklıkla tesadüf edilen tahtakurusu sorununun bu durumun bariz göstergelerinden birini teşkil ettiğini ve bu olumsuz koşullar altında turistlerin Türkiye’yi tercih etmelerinin beklenemeyeceğini vurgulamıştır.⁷⁸

BYUM Turizm Dairesi Müdürü Süreyya Ergün ise turizme hizmet etmek konusundaki yetersizliklerine işaret ettiği belediyelerin

⁷⁶ Albert K. Dawson, “Amerika-Türkiye Turizm Münasebetleri”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 61, Şubat 1947, s. 20-21.

⁷⁷ Cihat Baban, “Altın Yumurtlayacak Tavuğa Yem Vermiyoruz”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 84, Ocak 1949, s. 3-4.

⁷⁸ Cihat Baban, “Beklemeye Tahammülü Olmayan Bir Mevzu”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 57, Ekim 1946, s. 10.

imkânları dâhilinde gerçekleştirecekleri etkinliklerle görev bölgelerindeki turistik nüfus hareketliliğini en azından belirli dönemlerde artırma yollarını aramalarını tavsiye etmiştir. Bölgeye özgü özelliklerin dışında eğlence, panayır, fuar, sergi, mahallî bayram, kermes, festival, spor ve sanat faaliyetlerinden de yararlanılmasının ciddi bir turizm hareketliliği yaratabileceğine temas eden Ergün, İsviçre'nin ticaret muvazenesi açığını gerçekleştirdiği bu tür faaliyetler vesilesiyle ülkeye çektiği turistlerden elde ettiği gelirlerle kapatabildiğini belirtmiştir. Belediyelerin müzikli ve yemekli gazinolar, belediye parklarında konser verecek bandolar, barlar, sinemalar, atış poligonları, hayvanat bahçeleri, lunaparklar ve mesire yerleri teşkili ile bölgelerinde turistik hareketliliğe katkı sağlayabileceklerini vurgulamıştır.⁷⁹ Hamdullah Suphi Tanrıöver bu görüşleri destekler mahiyette sosyal faaliyetlerin ülke turizmi için önemini dile getirmiş ve ülkedeki sosyal yapının gelişmesiyle ülkeye gelen yabancı sayısının artması arasında paralellik kurmuştur.⁸⁰ Falih Rıfki Atay da turistleri eğlendirmek amacıyla sosyal faaliyetler kapsamında Avrupa'da örnekleri görüldüğü üzere musikiden yararlanmaktaki faydalara işaret etmiştir.⁸¹

4. Şehirleşme

Türkiye'de sanayileşme çabalarının artmaya başladığı İkinci Dünya Savaşı sonrasında turistik şehirlerde belirginleşen imar zafiyetleri, çarpık şehirleşme ve kirlilik, tarihî ve tabii dokuların tahribi gibi sorunlar turizm faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyen, turistlerin şikâyetine sebep olan ve acil çözüm bekleyen başlıca meseleler arasında yer almıştır.⁸²

Bu dönemde ülke sathında turizm faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyen şehirleşme sorunları TTOK tarafından ele alınmış ve imar faaliyetlerinde ihtiyaçtan ziyade gösterişe kaçılması, her büyük merkezde bayındırlık, eğitim, vakıf ve belediye dairelerinin bağımsız bir yapı arz etmesi ve bunların merkezî bir idarenin denetimine tabi olmaması, turistlerin de şikâyetine sebep olduğu üzere şehir mer-

⁷⁹ Süreyya Ergün, "Turizm Bakımından Belediyecilik Yeni Gelir Kaynakları", **İller ve Belediyeler Dergisi**, Sayı: 14, Kasım 1946, s. 558-560.

⁸⁰ **TBMM ZC**, Dönem VII, Toplantı: 3, Birleşim 14, Oturum: 1, 19.12.1945, s. 190.

⁸¹ Falih Rıfki Atay, "Hemen Kuracağımız Bir Endüstri", **Ulus**, 9.9.1947, s. 1, 3.

⁸² Cemal Refik, "İstanbul ve Seyyahlar", **Akşam**, 13.6.1948, s. 3.

kezlerinde bile temizlik işlerinde görülen zafiyet mevcut sorunlar arasında değerlendirilmiştir.⁸³ Bu sorunlar nüfus, ticaret ve sanayi açısından olduğu kadar tarihî ve tabii özellikleri ile de Türkiye'nin önde gelen şehri durumunda olan İstanbul üzerinde belirgin bir hâl almış durumda idi.

Başbakan Yardımcısı Faik Ahmet Barutçu 1948'de Avrupa'ya yaptığı bir seyahat vesilesiyle edindiği tecrübeler ışığında ülkeye turist çekmenin faydalarından bahsetmiştir. Bu münasebetle takip eden süreçte hükümet tarafından İstanbul'a turist celbi meselesini araştırmak üzere görevlendirilen İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın hazırladığı rapor dikkatleri çekmiştir. Bu raporda; otel yokluğu, temizlik zafiyeti, gümrük uygulamaları, tarihî eserlerin ve bu eserlerin bulunduğu yerleşkelere giden yolların bakımsızlığı, şehirdeki esnaf grubunun ticaret ahlâkından yoksunluğu gibi sebepler öne sürülerek bu sorunlar giderilmeden aleyhte bir propagandaya yol açmamak üzere: *"İstanbul'a seyyah celbine teşebbüs etmeyelim."* denilmiştir.⁸⁴ Falih Rıfkı Atay bu raporun haklı bulduğu hususlarına temas ederek kömür depoları, petrol tankları, fabrika bacaları gibi yapıların Boğaziçi'ni izbe durumda bıraktığına, Haliç'in hâlihazırda bataklık durumunda bulunduğuna, yalıların Beykoz deri ve kundura fabrikalarının kokusuna maruz kaldığına, yayılmış benzin akıntılarında Boğaz suyuna girilemediğine, girilebilecek yerlerin de yasak ya da bir şirkete kiralanmış olduğuna değinmiştir. Ayrıca yazlık inşası nedeniyle arsa yağmacılığının yaygınlaşması, bu suretle Anadolu yakası kıyılarının dar mahalleler haline gelmesi, lağımaların denize akıtılması Atay'ın eleştirdiği hususlar arasında yer almıştır. Bu anlamda Atay'ın şu tespitleri dikkat çekicidir:

"Bayındırlık Bakanlığı, şehir planları ve plancılık davasını ele alarak kâr madrabazları ile ortaklarının her türlü tahribinden koruyabilecek sağlam ve sarsılmaz bir disiplin kurmalıdır. Sanatın ve tekniğin hâkimiyeti tam ve kat'i olmalıdır. Gecekondu gibi fakir fukaranın değil, doğrudan doğruya para vuran madrabazların kanun rejiminin kalktığı duygu-

⁸³ Bu konuda M.Prost ve M. Gabriel'in de benzer görüşlere sahip olduğu anlaşılmaktadır ("TTOK 24 üncü Mesai Senesi Raporu", **TTOK Belleteni**, Sayı: 76, Mayıs 1948, s. 5).

⁸⁴ "İstanbul'a Seyyah Celbi Doğru Görülüyor!", **Cumhuriyet**, 16.9.1948, s. 1, 3; "İstanbul'a Seyyah Gelsin mi, Gelsesin mi?", **Cumhuriyet**, 17.9.1948, s. 2.

sunu veren rezaletlerini, ara seçimlerde veya büyük seçimde birkaç oy toplamak hayalini bırakarak bütün oyları kaybetmek pahasına kökten kaldırmalıyız. Her küçük şahsî menfaati bir umumî menfaat yaygarası ile yürütmeğe çalışan el altı oyunlarına alet olmaktan çekinmeliyiz.”⁸⁵

Şehir planlaması konusunda toplumsal çıkarları ön planda tutmanın gerekliliğine işaret eden Atay’ın bahsi geçen tespitleri önem arz etmektedir. Hüsnü Sadık Durukal ise söz konusu raporu eleştirmiş ve bu raporun mevcut sorunların çözümü için bir öneri getirmediğini ifade etmiştir. 2-7 Haziran 1947 tarihleri arasında Monrö’de toplanan “Milletlerarası Ticaret Odaları XI. Kongresi”nin savaş yıllarında kapatılan uluslar arası yolların açılması, düzenli yolcu ve eşya nakliyatına başlanması ve pasaport, gümrük ve döviz meselelerine ilişkin çeşitli kararlar aldığı belirten Durukal, bu kararları yerine getirmek üzere birliğe üye bütün ülkelerin ticaret odaları gibi İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası’nın da belirli görevleri yerine getirmekle yükümlü olduğunu ve İstanbul’a turist celbi hususunda hazırladığı rapordaki kolaycı söylemleriyle sorumluluktan kaçamayacağını ifade etmiştir.⁸⁶

Tarihî ve tabii değerleriyle ülke sathında ön plana çıkan İstanbul’un turizm potansiyelini etkin bir şekilde değerlendirebilmek için şehrin bayındırlığını ilgilendiren kanunların ve gelir kaynaklarının ciddi bir şekilde gözden geçirilmesi gerektiğini belirten Falih Rıfki Atay, millî kalkınma ve bayındırlık işlerinde: “*planlayıcı ve hamleci bir zihniyetle başarıya ulaşılabileceğine*” temas etmiştir.⁸⁷ Sabık İstanbul milletvekili ve gazeteci Abidin Daver İstanbul için: “*Böyle bir şehir yalnız turizm ve sayfiye bakımlarından imar edilmiş olsaydı, hem kendi belediyesi hem de memleket için bir servet kaynağı teşkil eder, Boğazlardan oluk gibi para ve döviz akardı.*” diyerek İstanbul’un imarına gereken önemin verilmediğine ve şehrin ihmal edildiğine işaret etmiş, İstanbul’da mevcut imar faaliyetlerinin de zamansızlık ve yersizlik eleştirilerine rağmen İkinci Dünya Savaşı’nın ağır şartları altında gerçekleştirildiğini vurgulamıştır.⁸⁸

⁸⁵ Falih Rıfki Atay, “Turizm Davası, Acıklı ve Gülünç Durumumuz”, **Cumhuriyet**, 20.9.1948, s. 2.

⁸⁶ Hüsnü Sadık Durukal, “Seyyah Celbi”, **Akşam**, 4.10.1948, s. 3.

⁸⁷ Falih Rıfki Atay, “Millî Kalkınmayı Hızlandırma”, **Ulus**, 25.3.1947, s. 6.

⁸⁸ “İstanbul Mali Buhrandan Nasıl Kurtarılabilir?”, **Cumhuriyet**, 20.9.1947, s. 1, 3.

Osmanlı Devleti'nin çözümlüş döneminde ve sonrasında Ankara'nın başkent olması nedeniyle İstanbul'un ihmal edildiğinden yakınan Abidin Daver, tarihî ve tabîî değerleriyle dünyanın gözdesi olan İstanbul şehrine ait olması gereken birçok gelir kaynağının ya devlet hazinesine ya da Devlet Demiryolları, Devlet Denizyolları ve Limanları gibi devlet teşekküllerine devredildiğini, bina vergilerinin ancak %15'inin, eğlence yerleri ve istihlak vergilerinin ise sınırlı bir kısmının İstanbul şehrine bırakıldığını, yol vergisinin de şehrin yolları için değil, vilayet yolları için kullanıldığını belirtmiştir. Söz konusu dönem itibariyle çalışmaları devam eden belediye gelirlerini artıracak kanun tasarısının henüz çıkmamış olmasının da şehrin alt-yapı çalışmalarını zafiyete uğrattığını belirten Daver: *"İstanbul'un imarını mahallî bir iş telâkki etmemek, bir memleket meselesi ad-detmek lazımdır."* diyerek dünya ölçüsünde turistik bir şehir olan İstanbul'un imarının bütün ülkeyi çok yakından ilgilendiren bir mesele olduğunu dile getirmiştir.⁸⁹ İstanbul'un imar sorunlarına temas eden Belediye İmar Karma Komisyonu Başkanı Feridun Dirimtekin de bu görüşü destekleyerek ticaret ve sanayi bakımından önemi, nüfusunun çokluğu, sosyal ve kültürel etkinliklerin toplandığı bir şehir olması nedeniyle İstanbul'un imarı meselesinin bir belediye işinden çok bir hükümet işi olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰ Vaktiyle plansız kurulmuş ve ihmal edilmiş şekliyle İstanbul'un harap olmuş büyük bir Anadolu köyüne benzediğini belirten İstanbul Şehir Meclisi Azası Cemil Topuzlu ise yalnız haritalar üzerinde kalan uygulama geçirilememiş imar plan ve programlarıyla İstanbul'u medenî bir kisveye büründürmenin mümkün olmayacağını vurgulamış, büyük çaplı bir istimlâk ile tarihî ve tabii alan ve eserlerin korunmasına ve bunların çevre düzenlemelerini içeren yeni plan ve programlara ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir.⁹¹ Gazeteci Cemal Refik de konuya ilişkin görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

⁸⁹ Abidin Dav'er, "İstanbul'u İhmal Değil, İmar Etmeliyiz", **Cumhuriyet**, 31.5.1948, s. 1, 3; Abidin Daver, "İstanbul'u İhmal Değil, İmar Edelim", **TTOK Belleteni**, Sayı: 77-78, Haziran-Temmuz 1948, s. 3-4; Refik Halit Karay da benzer görüşlere sahiptir. Bkz. Refik Halit Karay, "Bütün Dünya ve İstanbul", **TTOK Belleteni**, Sayı: 77-78, Haziran-Temmuz 1948, s. 14.

⁹⁰ Feridun Dirimtekin, "İstanbul'un İmarı", **TTOK Belleteni**, Sayı: 94-95, Kasım-Aralık 1949, s. 7-8.

⁹¹ Cemil Topuzlu, "Bugünkü İmar Planlarımızda Tatbik Kabiliyeti Var Mı?", **TTOK Belleteni**, Sayı: 80, Eylül 1948, s. 6-8.

“Şehrin her tarafında inşaat alabildiğine hızlanıyor. Ne plana bakan var, ne programa. İnşaat sahipleri kendi başlarına buyruk oldular, herkes keyfince hareket ediyor. Caddelerde sokak aralarında yerden biter gibi sivrilen irili ufaklı, alçaklı yüksekli, ilerili gerili, zevk tırmalayıcı binalar hangi imar planına uyduruluyor acaba?...İrgat zevkini temsil eden kaba saba, çarpık çurpuk beton külçeleri güzelim Boğaz sahillerini yüzüne bakılmaz hâle getirdi ve getirmeye devam ediyor.”⁹²

Refik’in eleştirilerine benzer şekilde Maraş Milletvekili Ahmet Hamdi Tanpınar da İstanbul Ortaköy’den Bebek’e kadar uzanan bölgede ve Kuruçeşme’de bulunan kömür depolarından, Çırağan Sarayı rıhtımına yığılmış enkazdan, Boğaziçi’ndeki kömür deposundan ve Haliç’teki mezbahadan bahisle İstanbul’un imar sorunlarına değinerek şunları ifade etmişti:

“Türk İstanbul’u kurtarmak lazım. Bu belki biraz masraflı, külfetli olur. Fakat sağlam bir programla çarçabuk yapılabilir... İstanbul’un kendi öz çekirdeği etrafında onunla uygun bir kılığa sokmak meselesinden ve imkânlarından bahsediyorum. İstanbul bu çehreyi tekrar kazandığı zaman bizim zahmetlerimizi birkaç misli ile bize çabukça ödeyebilir. Çünkü bizim refleksimize ve zevkimize sahip bir İstanbul derhal kendisine mahsus bir hayat yaratacak ve etrafı kendisine doğru çekecektir.”⁹³

Tanpınar bu söylemleri ile çevre düzenleme çalışmaları kapsamında İstanbul’a hususî bir önem verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu dönemde depolar, antrepolar, hurdalıklar, zevksiz yapılar ile⁹⁴ estetik kaygısı olmaksızın inşa edilen yeni yapılarla İstanbul’da Boğaziçi’nin, sokakların, semtlerin ve sayfiyelerin gündün güne çirkin bir görünüm almaya başladığını ifade eden Şevket Rado bu konuda: *“İstanbul bugün zevksizliğin elinde perişandır. Korkarız mimarimizi pek yakında gecekondular temsil edecek.”⁹⁵* diyerek mevcut durum-

⁹² Cemal Refik, “Plânlı İstanbul”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 91, Ağustos 1949, s. 6.

⁹³ Ahmet Hamdi Tanpınar, “İstanbul’un İmarı”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 60, Aralık 1946, s. 8.

⁹⁴ Metin Toker, “Boğaziçi’nin Hudutları Gün Geçtikçe Daralıyor”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 80, Eylül 1948, s. 1012; Mithat Cemal Kuntay, “Boğaziçi Misin Sen?”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 80, Eylül 1948, s. 16.

⁹⁵ Şevket Rado, “Mimar Sinan’a Hüküm Ki...”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 80, Eylül 1948, s. 16; Ayrıca Bkz. Şevket Rado, “İstanbul Güzelleşiyor Mu?”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 83,

dan duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Şehirlerin imarı konusunda fikirlerinden istifade edilmek üzere Türkiye'ye davet edilen Fransız Mimar Le Corbuiser: "*İstanbul'u kırk sene önce ziyaret etmiştim. O zamanki İstanbul ile şimdiki İstanbul arasındaki fark mimarî bakımdan maalesef şehrin aleyhinedir.*" diyerek endişelerini ifade etmiştir. Türklerin büyük mimarlar yetiştirdiğini, İslâm ve doğu mimarisinin beğenilen ve takdir edilen müstesna bir tarz olduğunu ifade eden Le Corbuiser yeni mimarların bu tarzdan ilham almaları gerekirken doğrudan modern mimariyi tercih etmelerinden dolayı şehrin mimarisinde ciddi zafiyetler görüldüğünü belirtmiştir.⁹⁶ Turizm altyapı eksikliklerine temas eden Cihat Baban: "*Dünyanın başşehirlerinden biri olan İstanbul'un musluklarından su yerine hırılı gelirken ve su davasını senelerden beri halledememişken, ne seyyahı ne turisti?*" diyerek şehirdeki su sorununa temas etmiştir. Şahit olduğu üzere turistlerin "*Florya'ya giderken trende dayak yemiş gibi sıkıştırılmaları*"⁹⁷da ulaşım şartlarının ilkelliğini ortaya koymasından Baban'ın eleştirilerine sebep olmuştur.

Dr. Kemal Saraçoğlu bir seyahati sırasında gözlemediği üzere turizmden elde ettiği gelirlerle döviz ihtiyacını gidermiş olan İsviçre'nin imrenilecek durumuna temas etmiş ve: "*Burada herkes memleketi güzelleştirmek ve temiz tutmak, yabancıyı rahat ettirmek gayretini kendinde buluyor. Biz ise müzahrefatı sokağa atıp sonra da bağıryoruz: Belediye bakmıyor diye.*" şeklindeki ifadeleri ile çevre temizliği ve düzeni konusunda toplumsal sorumluluğun önemine işaret etmiştir.⁹⁸ Cumhuriyet gazetesi yazarı Metin Toker, Boğaz'ın pahalı ve lüks sayılan otellerinde sıradan bir şekilde yürütülen hizmetlerde görülen dikkatsizliklerden ve Beykoz'daki tabakhane Rumeli kıyılarına vuran kokusunun yarattığı rahatsızlıktan bahsederek bu durumun turistler için de tahammül edilemeyecek bir soruna işaret ettiğini vurgulamıştır.⁹⁹

Aralık 1948, s. 15.

⁹⁶ "Bu Güzel Şehre Yazık Olmuş", **TTOK Belleteni**, Sayı: 81-82, Ekim-Kasım 1948, s. 13.

⁹⁷ Cihat Baban, "Beklemeye Tahammülü Olmayan Bir Mevzu", **TTOK Belleteni**, Sayı: 57, Ekim 1946, s. 10.

⁹⁸ Kemal Saraçoğlu, "Seyahat Mektupları, Yunanistan, İtalya ve İsviçre", **Cumhuriyet**, 8.10.1948, s. 3.

⁹⁹ Metin Toker, "Kaybolan Cennet: İyi Ama Turist Bizim Neyimize Gelsin?", **Cumhuriyet**, 19.8.1948, s. 1, 4.

Sağlık Bakanlığı tarafından sıhî turizme hizmet edecek hususî tesislere verilen işletme izinleri ve bu tesislerin kontrolleri konusunda yeterli derecede hassasiyet gösterilmemesi nedeniyle söz konusu işletmelerde yaşanan idare ve idame sorunları da savaş sonrası dönemde ortaya çıkan meseleler arasında yer almaktaydı.¹⁰⁰ Örnek olarak; Suriye ve Irak'tan Türkiye'ye sayfiye için gelen 4.000 kadar misafirden bir kısmının Bursa ve Yalova kaplıcalarının idaresinden şikâyetleri, bu dönemde söz konusu kaplıcalarda idarî ve sıhî hizmetlerde zafiyet görüldüğüne işaret etmiştir.¹⁰¹ Nitekim sanat ve tarih açısından İngilizler için Edinburg'un, Almanlar için Nürnberg'in ifade ettiği anlamın Türkler açısından da Bursa için geçerli olduğunu belirten Falih Rıfkı Atay: "*Gerçi birtakım sözde modern banka yapıları ile eski ölüm sessizlikleri arasına soktuğumuz, latin harfli taze çimento ile düşünmeden yaptıklarımız ve kıyarak yıktıklarımızla orada da bir hayli marifet göstermişiz.*" diyerek bölge ile ilgili ciddi bir soruna dikkat çekmiştir.¹⁰²

Şevket Rado'nun küçük bir alanı "*turizm deneme bölgesi*" olarak ilan etmek konusundaki önerisi söz konusu dönemin önem arz eden fikirlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Rado'ya göre bu şekilde ulaşım, konaklama, eğlence ve çağdaş hizmet anlayışına yönelik sorunların daha az çaba ve cüzi bir bütçe ile çözülmesi ve bu örnekten hareketle belirlenen bölgenin çevresindeki yerlerin de turizm bölgesine eklenerek genişlemesi mümkün olabilecekti.¹⁰³ Ülkenin mevcut imkânları doğrultusunda adım adım tesis edilecek turizm bölgeleri hakkında olumlu bir tavır sergileyen ve bu tür bir faaliyetin dış turizm kadar iç turizme de katkı sağlayacağı yönünde görüş bildiren gazeteci Hikmet Münir ise; "*Biz iç turizmi de bir memleket tanıma, kültür, vatandaş yakınlığı meselesi olarak dünya ölçüsünde seyahatler gibi hayatî mahiyette görüyoruz.*" diyerek turizm sahasında etütleri, hazırlıkları, bütçesi ve imkânları ile bu işi başarabilecek iki yetkin organın hükümet ve belediyeler olduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁴

¹⁰⁰Burhan Felek, "Yalova'nın Dardları", **Cumhuriyet**, 9.10.1948, s. 3.

¹⁰¹"TTOK 1946 Senesi 9 uncu İctimainın Zaptı", **TTOK Belleteni**, Sayı: 57, Ekim 1946, s. 7.

¹⁰²Falih Rıfkı Atay, "Pazar Konuşması", **Ulus**, 23.9.1945, s. 2.

¹⁰³Şevket Rado, "Ufaktan Başlasaydık", **Akşam**, 22.5.1947, s. 2.

¹⁰⁴Hikmet Münir, "Turizm Deneme Bölgeleri", **Vakit**, 26.5.1947, s. 3.

5. Turizm Propagandası

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde, Türkiye dünya barışına katkı sağlamak hususundaki çabaları ile dikkatleri üzerine çeken bir ülke olmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin uluslararası imajına katkı sağlamak üzere dünya saatinde tanınırlığının ve bilinirliğinin artırılması meselesi acil çözüm bekleyen bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

Ülkeler arasındaki birliktelik anlayışını geliştirmek üzere 1948'de Lüksemburg'da düzenlenen uluslararası bir toplantı münasebetiyle Türk heyeti adına Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türkiye ve Türkler hakkında verdiği konferans, ülkenin tarihî ve kültürel özellikleri ile yurt dışında tanıtımına hizmet eden önemli bir etkinlik olmuştur. Türkler ile ilgili mevcut bilgilerinin artmasına, hatta bazı olumsuz kanaatlerinin değişmesine vesile olan bu konferansta, Avrupalı katılımcıların Türklerin dünya medeniyetine katkıları hakkında edindikleri bilgiler karşısında şaşkınlıklarını gizleyemedikleri görülmüştü.¹⁰⁵ Konu ile ilgili başka bir soruna temas eden Falih Rıfkı Atay, tarihî hadiselerin ortaya çıkardığı birtakım husumet duyguları içinde Avrupa'da bir kısım basın ve yayın organlarında basın mensuplarına Türkiye'den olumlu bir şekilde bahsetmemeleri yönünde talimatlar verildiğine temas etmiştir. Bu menfi tavırların basın özgürlüğü ile tanınan ülkelerde bile görülmesi ayrıca dikkat çekmekte idi. Bu dönemde turistik propaganda açısından olumsuz etki uyandıran olaylardan biri de Pan American World Airways Şirketi'nin Beyoğlu'nda bulunan bürosunda yer alan 1947 tarihli büyük bir Türkiye haritasının Kars'ı ve Ardahan'ı gösteren kısmında Ermenistan, Siirt ve Hakkâri'yi gösteren kısmında da Kürdistan adlarının yer alması olmuştur. Bolşeviklerin söz konusu Türk topraklarının Ermenilere, Gürcülere ve Türkiye ile İran aleyhinde sürekli kışkırttıkları Kürt unsurlara ait olduğunu iddia ettikleri, bir kısım Gürcü ve Rus akademisyenlerin Giresun'a kadar bütün Türk toprakları üstünde sözde tarihî iddialar ortaya attıkları bir zamanda dikkat çeken bu konu basına yansımıştır. Türkiye'ye yakın bir politika takip eden ABD'de bu

¹⁰⁵Cihad Baban, "Avrupa Türk'ü Tanımıyor", **TTOK Belleteni**, Sayı: 82, Kasım 1948, s. 12.

iddiaları destekler gibi bir takım haritaların basılması kamuoyunda teessüfle karşılanmıştır.¹⁰⁶

Bunun yanı sıra Türk büyükelçiliklerinde yetkin bir memur bulunmadığından dolayı Türkiye'ye dair bilgi almak isteyen üniversiteli gençlerin taleplerinin cevapsız kaldığına üzülmeye şahit olduğunu ifade eden Atay, bu olumsuz durumları bertaraf etmek üzere basın ataşelerine etkin çalışma imkânlarının verilmesi gerektiğini dile getirmiştir.¹⁰⁷ Elçilik ve konsoloslukların Türkiye'yi buldukları ülke halkına tanıtmak ve buldukları yerleri de kendi vatandaşlarına öğretmek gibi vazifelerinin de olduğunu belirten İstanbul Milletvekili İbrahim Alaettin Gövsa ise, birçok Türk elçilik ve konsolosluklarında ülkeye ait herhangi bir vesika, sanat eseri, resim, kitap, mahsul ve mamul bulunmamasını eleştirmiştir. Türkiye'yi tarihî, sanat ve medeniyet eserleri ve Cumhuriyet İnkılabı ile ülke dışında tanıtabilmek, bunun yanı sıra ülkenin mahsul ve mamullerine rağbeti artırarak ticarî ve iktisadî faydalar temin edebilmek için yalnız Matbuat Umum Müdürlüğü'nün çalışmalarının yeterli olmadığını, bu çalışmalara başta hariciyeciler olmak üzere Ticaret, İktisat, İşletmeler ve Tekel Bakanlıkları ile bütün resmî ve hatta hususî müesseselerin katılması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁸ Bu dönemde TTOK'yu ziyaret eden Hollanda'daki seyahat acentecilerinden Anita Huygen ve "Royal Touring Club"ten Mille P. Boevé, Felemenkilerin Türkiye'yi hiç tanımadıklarını, biraz propaganda yapılırsa birçok Felemenk turistin Türkiye'yi ziyaretinin mümkün olabileceğini, sefaretlemler ile konsoloslukların Türkiye hakkında bilgi vermek konusunda ketum davrandıklarını bildirmişlerdir.¹⁰⁹

Gazeteci ve yazar Kemal Zeki Gençosman da tanıtmaya ve propaganda faaliyetleri konusundaki eksikliklere temas ederek şunları belirtmiştir:

*"Kendimizi tanıtmak kavramını hâlâ kavramış sayılmayız.
Hemen hepimizin yazıp çizdiğimiz, söyleyip durduğumuz bu*

¹⁰⁶"Böyle Türkiye Haritası Olur Mu?", *Cumhuriyet*, 5.6.1949, s. 2.

¹⁰⁷Falih Rıfki Atay, "Kendimizi Tanıtmak", *TTOK Belleteni*, Sayı: 49-50, Şubat-Mart 1946, s. 24.

¹⁰⁸İbrahim Alaettin Gövsa, "Hariciyecilerin Tanıtma Vazifeleri", *TTOK Belleteni*, Sayı: 93, Ekim 1949, s. 16 ve 20.

¹⁰⁹"TTOK 12 Kasım 1947'de Toplanan 14 üncü İctimainin Zaptı", *TTOK Belleteni*, Sayı: 71, Aralık 1947, s. 5.

eksik tarafımızın ıslahı için ortada göze görünür bir gayret de yoktur. Adeta 'biz kendimizi tanıyoruz ya, büyük meziyetlerimizi biliyoruz ya, zekâmızdan asaletimizden, çalışkanlığımızdan şüphemiz yok ya, başkası tanımasa da olur' der gibi bir hâlimiz var. Hâlbuki başkası tanımazsa olmuyor."

Türkiye için tanıtma ve propaganda faaliyetlerinin önemine temas eden Gençosman, lise tahsili görmüş bir İtalyan'ın Türkiye'yi dünyaya haritası üzerinde gösteremediğine ve İtalyan okullarında okutulan coğrafya kitabında "*Türk Sokağı*" adıyla maşlahlı, şalvarlı veya kahvehanelerin önünde nargile içen entarili insanların bulunduğu bir Arap sokağı fotoğrafına şahit olmuştu. Bu hususu irdeleme gereği hissetmiş ve: "*Sebep basit: Dış temsilde zayıfız. Bu türlü hadiselere karşı alakasız duruyoruz, düzeltmek için de herhangi bir gayret sarf ettiğimiz yok. Avrupa Kültür Ataşelerimiz acaba ne iş yaparlar, belli başlı Avrupa memleketlerinin coğrafya kitaplarında Türkiye'nin nasıl öğretildiği hiç mi birinin gözüne çarpmamıştır?*"¹¹⁰ diyerek konuya ilişkin endişelerini dile getirmiştir. Batı dünyasının söz konusu dönem itibarıyla Türkleri fesli ve şalvarlı erkeklerden, kafesli evlerde yaşayan peçeli kadınlardan oluşan bir millet olarak tanımaya devam ettiğine şahit olunabildiğini ifade eden yazar Sabri Esat Siyavuşgil ise bu anlayışı yıkmak için Türklerin tarih içinde dünya medeniyetine sağladıkları fikrî ve sanatsal katkıları "*bir sır olmaktan kurtarmak*", bu suretle Türkiye'yi yabancılara derin bir hayranlık duymalarını sağlayacak şekilde tanıtmak ve bu yönde yapılan yayım çalışmalarını artırmak gerektiğini dile getirmiştir. Yapılacak propaganda çalışmalarında başarılı sonuçlar almak için ilmî usullerden yararlanmak suretiyle yabancı ülke halklarının ilgi, hayranlık ve sempati duyduğu şeyleri tespit ederek tanıtım ve propaganda faaliyetlerine yön vermek gerektiğini ifade etmiştir.¹¹¹ Turizmin Türkiye'nin servet kaynaklarından biri olmaya aday iktisadî bir unsur olduğuna vurguda bulunan sabık Çalışma Bakanı Sadi İrmak ise ülke insanının tanıma ve tanıtma hususundaki isteksizliğine, ülkedeki pasaport, vize, gümrük ve ikamet uygulamaları ile otel ve yol konularındaki eksikliklerine temas ettikten sonra şunları ifade etmiştir:

¹¹⁰Kemal Zeki Gençosman, "Kusurlarımızın Uzaktan Görünüşü", *Ulus*, 20.3.1949, s. 3.

¹¹¹Sabri Esat Siyavuşgil, "Kendimiz Tanıtalım", *TTOK Belleteni*, Sayı: 84, Ocak 1949, s. 4-6.

“Hep şikâyet ediyoruz. Avrupa ve Amerika bizi kâfi derecede tanımıyor. Bu tanınmamak şüphesiz siyasî ve iktisadî münasebetlerimiz için lehte not değildir. Sevilmek için evvela tanınmak gerektir. Objektif görüşle Türk milleti ve Türk vatanı kadar sevimliye layık pek az şey var. Şu hâlde manevî imkânlarımızdan gereği gibi faydalanamıyoruz demektir. Bunun bir yolu sanat, ilim ve sporda yetiştireceğimiz şahsiyetler ise bir yolu da memlekete çekeceğimiz turistlerdir. Velhasıl en kârlı ve şerefli kaynağı ihmal etmemeliyiz.”¹¹²

Irmak, bu söylemleriyle Türkiye'nin turizm konusundaki altyapı eksikliklerine ve tanıtma faaliyetleri konusundaki içine kapalı yapısına eleştiride bulunmuştur. Turizm ve propaganda işlerinin bir ülkenin politik ve iktisadî yapısında mühim bir yer işgal ettiğini belirten yazar Aziz Esenbel'e Ankara Palas'ta karşılaştığı İsviçreli bir gazete muhabiri, Türkiye'deki basın özgürlüğü konusunda memnuniyetini dile getirmiş, bununla birlikte tabii güzellikleri de dâhil olmak üzere Türkiye'nin hariçte yeterince tanınmadığını, bunu değiştirmek üzere herhangi bir vasıta da olmadığını ifade etmiştir. Esenbel ise bu tespitte karşılık gerek söz konusu muhabire gerekse yetkililere Türkiye'yi harice tanıtmak üzere BYUM'nin yetkileri dâhilinde sinema, resimli broşür ve radyo gibi mühim vasıtaların olduğunu hatırlatmıştır.¹¹³

Türkiye'yi tanıtıcı yayınlar konusundaki eksiklik gerek ülkeyi ziyaret eden gerekse ziyaret etmek isteyen yabancı turistlerin de şikâyetlerine yol açmakta idi. Nitekim Prof. Dr. Muhlis Ete savaştan çıkan Budapeşte'nin bile tanıtım broşürü bastırılabilmediğini ifade ederek, yerli ve yabancı turistler için bir an önce güncel bir *“İstanbul Turizm Rehberi”* nin de yayımlanmasının gerekliliğine ve faydalarına vurguda bulunmuştur.¹¹⁴ Gazeteci ve yazar Vâlâ Nureddin, Millî Mücadele sonunda veya başka bir dönemde Türkiye'yi terk etmiş ve tabiiyet değiştirmiş ABD'nin ve Avrupa'nın muhtelif yerlerindeki Ermeni, Rum ve Musevî unsurların bu dönemde yürürlükte olan düzenlemeler gereği Türkiye'ye dönemediklerine işaret etmiştir. Türkiye'ye özlem duyan bu unsurların en azından turist olarak gelme-

¹¹²Sadi Irmak, “Turizm İşlerimiz”, **Ulus**, 2.9.1948, s.1, 3.

¹¹³Aziz Esenbel, “Memleketimizi Bütün Dünyaya Nasıl Tanıtalım”, **Akşam**, 21.5.1946, s. 3.

¹¹⁴Muhlis Ete, “İstanbul ve Turizm”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 69, Ekim 1947, s. 15-16.

lerine izin verilmesiyle hem ülkeye olan özlemlerini gidermelerinin hem de ciddi bir döviz girişinin mümkün olacağını belirtmiştir.¹¹⁵

Broşür ve afiş gibi turistik tanıtım materyallerinin yayımında ve turizm acenteleri ile yapılması gereken işbirliği faaliyetlerinde zafiyet görüldüğü konusuna temas eden Cumhuriyet gazetesinde: “*Biz sadece kurak havalarda yağmur duasına çıkan saf köylüler gibi turist duasına çıkmış vaziyetteyiz. Yağmur duasıyla ne kadar yağmur yağarsa turist duası ile de o kadar seyyah gelir*” denilmiş ve turizmin kolay gibi görünmekle birlikte teşkilatlı ve büyük çaplı bir çalışma isteyen mühim bir iş olduğuna atıfta bulunulmuştur.¹¹⁶ New York’ta büyük bir otel işleten bir işletmecinin İstanbul’u ziyareti sırasında ABD’de Türkiye hakkında turistik afiş ve tanıtıcı kitaplar konusunda ciddi eksikliklerin bulunduğuna temas etmesi bu konuya başka bir örnek teşkil etmiştir.¹¹⁷ Yazar Sabri Esat Siyavuşgil de turizmi ve turistleri seyahate iten nedenleri incelediği bir makalesinde turistlerin yolculuklarını “*nizam, güzellik, lüks, huzur, haz ve sürpriz*” beklentileri içinde yaptıklarını belirterek, turizm teşkilatının seyahat imkânlarını turistlerin psikolojisine göre sunması gerektiğini, buna göre seyahat afişlerinin turisti etkilemek konusunda önemli bir rol oynadığını dile getirmiştir.¹¹⁸ Otelcilik Mütchassısı Dan T. Moore bu görüşleri destekler mahiyette, kurulacak bir tanıtma teşkilatı ile dünyanın büyük mecmua ve gazetelerine Türkiye’nin turistik özelliklerine ait resim ve bilgiler gönderilmesi, reklam faaliyetlerinin artırılması, derli toplu rehber eserlerin basılması gibi tedbirlerle ülkeye turist celbinin hızlanacağı yönünde görüş bildirmiştir.¹¹⁹

Tanıtma ve propaganda faaliyetlerinde etkin bir rol oynayan tercüman ve turist rehberlerinin söz konusu dönem itibarıyla gerek eğitim gerekse sayı anlamında yeterli düzeyde olduğunu söylemek müm-

¹¹⁵ Vâ-Nû, “Dışarıdaki Rum, Musevî ve Ermenilerin Türkiye Hasreti”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 70, Kasım 1947, s.18; Nitekim Rum Ortodoks Patriği Athenagoras’ın 1948’de İstanbul’a gelişi ile yakınlaşan ilişkiler çerçevesinde özellikle ABD’deki Rumların Türkiye’yi ziyaretlerinin kolaylaştırıldığı, bunların Türkiye’ye turist sıfatıyla girişleri için kanuni izin verildiği görülmüştür (“TTOK 26 ncı Mesai Yılı Raporu”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 99, Nisan 1950, s. 4).

¹¹⁶ “Turist Duası!..”, **Cumhuriyet**, 11.4.1949, s. 2.

¹¹⁷ Cemal Refik, “Öyle Bilsinler”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 89, Haziran 1949, s. 18-19.

¹¹⁸ Sabri Esat Siyavuşgil, “Turizme Dair”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 91, Ağustos 1949, s. 6-8.

¹¹⁹ “Turizm Faaliyetimize Dair Bir Turistin Acı Tenkidleri”, **Cumhuriyet**, 12.10.1948, s. 1, 4.

kün görünmemektedir. Turist tercümanlarının çalışma izinlerine yönelik uygulamaları güncellenmek üzere 1948 yılı Eylül ayından itibaren vesikalarını değiştirmeye karar veren İstanbul Belediyesi'nin bu münasebetle elde ettiği bilgilere göre İstanbul'da hâlihazırda hepsi Türk olmak üzere ancak 20 turist tercümanı görev yapmakta idi.¹²⁰ Nitekim Cihat Baban: *“Bir turistin müzede kendisine izahat verecek, dilinden anlayan birisini bulamadığına ve tercüman namı altında ne olduğu belli olmayan bir zatın zirvalarını dinlemeğe mecbur tutulduğuna”*¹²¹ şahit olduğunu belirterek ülkedeki turist rehberlerinin ve tercümanlarının yetersizliğine vurguda bulunmuş ve bu şartlar altında ülkeye turist gelmesinin beklenilemeyeceğini ifade etmiştir.

6. Tarihî Eserlerin Korunması ve Müzeler

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden süreç içinde Türkiye'de turizm açısından ciddi sorunlardan birini de tarihî eserlerin korunması ve çağdaş bir anlayışla teşhir edilmesi meselesi teşkil etmiştir. Söz konusu dönemde anıt eserlerin ve arkeolojik alanların tahrip edilmesi ve kirletilmesi gibi cehalet ürünü davranışlar ülke sathında dikkat çeker bir hâl almıştı.¹²²

Kazım Nami Duru: *“Bir yandan istihsali arttıralım, ihracat yapabilelim, para kazanalım, fakirlikten kurtulalım diyoruz. Bir yandan da bize bol bol döviz getirecek olan güzel anıtlarımızı haraplığa terk ediyoruz. Bu nasıl iş? Turizmin kârlı bir iş olmasından başka millî gururu yükseltecek değerinde neye bu kadar gafiliz?”*¹²³ diyerek konuya ilişkin endişelerini dile getirmiştir. Cihat Baban ise bu konuda devletin korumaya ve onarıma yönelik tahsisatının yetersiz kalması nedeniyle tarihî eserlerin tahrip olduğunu belirtmiş ve şu hususlara dikkat çekmiştir:

“Anıtlar, binalar, sanat eserleri bir milletin tarih içindeki mevkiini dünyaya tanıtan delillerdir. Biz bu gidişle bir gün medenî âlem karşısına eserlerini muhafaza edememiş, hatta onları yıkılmış olarak mücrim sıfatıyla çıkacağız... Memleketi-

¹²⁰“Seyyah Tercümanlarının Vesikaları Değiştiriliyor”, **Akşam**, 28.8.1948, s. 4.

¹²¹Cihat Baban, “Beklemeye Tahammülü Olmayan Bir Mevzu”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 57, Ekim 1946, s. 10.

¹²²Halim Baki Kunter, “Anıtları Kirletenler”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 72, Ocak 1948, s. 20.

¹²³Kâzım Nami Duru, “Yurdumuzun Turistik Önemi”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 85, Şubat 1949, s. 3-5.

mize seyyah getirerek onlara kendimizi tanıtmak isteriz, fakat eğer buradan gidecek olan seyyahlar memleketlerine döndükleri zaman: ‘Türkler kendi tarihlerine ve medeniyetlerine ehemmiyet vermiyorlar, bu eserleri iklimin barbar yıkıcılığına terk etmişlerdir’ derlerse hiç de şeref verici olmaz.”¹²⁴

Baban, bu söylemleri ile konunun ciddiyetine temas etmiştir. İstanbul Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın da eski eserlerin tahribinin, hızlanan şehircilik ve imar hareketleriyle doğru orantılı olarak arttığına vurguda bulunmuş ve şunları ifade etmiştir:

“Eğer öteden beri olduğu gibi eski eserlere karşı lakaydi ve ihmal ile iktifa etmiş olsaydık, ihtimal ki bunların birçoğu hala ayakta bulunacaktı. Fakat şehircilik ve imar fikirlerini pek iptidai bir şekilde tasavvur eden çok iyi niyetli ve azimli memurlarımızın iyi yapıyoruz fikriyle emsalsiz abideleri zedelikleri hatta bütün bütün yıktıkları hüznün ve teessürle daima hatırlanacak bir vakıadır.”¹²⁵

Yalçın bu ifadeleriyle tarihî eserlerin korunması konusundaki yanlış uygulamaları eleştirmiştir. Coğrafyası, tarihi, tabii güzellikleri ve istirahat imkânlarıyla müstesna bir şehir olan İstanbul’un turistik özelliklerinden yeterince faydalanılamamasından ötürü şehrin hak ettiği geliri elde edemediğini belirten Muhlis Ete, savaş sonrasında harap ve turizm için elverişsiz bir durumda olan Avrupa şehirlerinin bu durumundan istifade etmek konusunda zafiyet gösterildiğini iddia etmiştir. Söz konusu dönem itibarıyla Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Askerî Müze, Yerebatan ve Binbirdirek Mahzenleri gibi tarihî ve turistik mekânların tamir nedeniyle yabancılara özel izinler dışında kapalı olmasının İstanbul Belediyesi için büyük bir gelir kaybına yol açtığını belirtmiştir. Ete, aynı zamanda belediye sınırları içindeki saray ve arsaların hususî teşebbüs ortaklığıyla istirahat ve eğlence yerleri olarak inşa ettirilmesiyle önemli bir gelir kaynağı elde edilebileceğini vurgulamıştır.¹²⁶ Nitekim söz

¹²⁴Cihad Baban, “Yıkılan Medeniyet”, **TTOK Belleteni**, Ekim 1949, s. 3-4.

¹²⁵Hüseyin Cahit Yalçın, “Çok Hayırlı Bir İş”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 59, Aralık 1946, s. 24.

¹²⁶Muhlis Ete, “İstanbul ve Turizm”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 69, Ekim 1947, s. 15-16; Millî Sarayların ziyaretlere dolayısıyla turizme kapalı olması çeşitli vesilelerle basında eleştirilmiştir. Hürriyet gazetesinde konuya ilişkin olarak çıkan bir habere yer veren TTOK için Bkz. “Dahili Turizm”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 91, Ağustos 1949, s. 16-17.

konusu dönem itibariyle ülke turizminin önünü açmaya yönelik bu fikir ve önerilerin ilgili devlet organları tarafından dikkate alındığı görülmektedir.

Gazeteci ve yazar Murat Sertoğlu, bir yazısında Türkiye'nin turizm bakımından zengin potansiyellerine dikkat çekerek, buna binaen eski eser mütehasısları yetiştirilmesi konusundaki gerekliliğe vurguda bulunmuştur. Bunun için örnek olarak Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne bağlı bir "*Eski Eserler Enstitüsü*" kurulmasının faydasına değinmiş ve ülkede eski eserlerin kıymetini bilen personel sayısının artırılması hususunda hassasiyet gösterilmesi gerektiğine işaret etmiştir.¹²⁷

7. Turizm Terbiyesi ve Pahalılık

İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında ciddi iktisadî ve siyasî sıkıntılarla uğraşan Türkiye'de turizm anlayışının halk nezdinde kabul görmeye ve yerleşmeye başlaması kolay olmamıştır. Ülke sathında halkın turizme ve turistlere bakışı ve yaklaşımı turizm faaliyetlerinde elde edilen başarıyı etkileyen önemli unsurlardan biri olmuştur.

Turistlerin hor görülmemesinin, aldatılmamasının ve dahası onlara yardımcı olmak suretiyle memnuniyetlerinin kazanılmasının ülkenin uluslararası imajı açısından önemine işaret eden Cihat Baban¹²⁸ konu ile ilişkili olarak ülkedeki pahalılık konusuna dikkat çekmiş ve: "...zengindir, ecnebidir versin diye Kapalıçarşı'da on kuruşluk malı on liraya satan insanların bulunduğu yerde seyyahın karnı beş liraya doymaz... bir bardak suyun şişe ile on kuruşa satıldığını su ile muhat bir beldede görür ve Türkiye'nin bir damlacık zevkine varmak için en pahalı fiyattan bir kilo keçiboynuzu kemirmeğe mecbur olursa Türkiye'ye turist mi gelir?" şeklinde serzenişte bulunmuştur. Bu sorunları çözmek konusunda hükümetten beklentilerini dile getiren Baban: "*Turizm ismi altında memleket işlerini geniş çapta kucaklayan bir ıslahat davasının peşinde koşuyoruz.*"¹²⁹ diyerek Türkiye'de turizmin bir çok konu ile iç içe olduğuna, turizm terbiyesi hu-

¹²⁷Murat Sertoğlu, "Üniversiteye Düşen Vazife", **Tanin**, 12.3.1946, s. 3; Murat Sertoğlu, "Eski Eserler Enstitüsü", **TTOK Belleteni**, Nisan 1946, Sayı: 51, s. 19-20.

¹²⁸Cihad Baban, "Altın Yumurtlayacak Tavuğa Yem Vermiyoruz", **TTOK Belleteni**, Sayı: 84, Ocak 1949, s. 3-4.

¹²⁹Cihad Baban, "Beklemeye Tahammülü Olmayan Bir Mevzu", **TTOK Belleteni**, Sayı: 57, Ekim 1946, s. 10.

susundaki eksikliklere ve ülkedeki pahalılığa dikkat çekmiştir. Bu dönemde sportif bir etkinlik için Türkiye’ye gelen “*Ahbarü’l-Yevm*” adlı Mısır gazetesinin muhabiri de dünyadaki en pahalı ülkelerden biri olarak değerlendirdiği Türkiye’de turizm alanında ilerleme kaydedilmesi için turistler için bir şikâyet unsuru olan pahalılık konusunun bertaraf edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Vâlâ Nureddin de bu görüşe katılarak yerli halkın ve yabancıların konaklama ve seyahat vasıtaları konusunda, yeme-içme ve eğlence mekânlarında karşı karşıya kaldıkları bu sıkıntılı durumun giderilmesini turizm faaliyetlerinin desteklenmesi için elzem tedbirlerden biri olarak değerlendirmiştir.¹³⁰ Hâzım Atıf Kuyucak da ülkedeki seyahat hareketliliğini artırmak üzere hükümetin ulaştırma vasıtalarında indirim uygulamasını tavsiye etmiştir.¹³¹ Burhan Felek turizm altyapısı eksikliklerine temas ettiği bir yazısında: “*Ülkede hayat pahalıdır, şoföründen kundura boyacısına kadar herkes turisti yolmak ister*” diyerek konunun ülke için olumsuz etkiler yaratan yönlerine temas etmiştir.¹³² Dr. Kemal Saraçoğlu da turizm terbiyesi konusundaki zafiyetlere değinmiş ve: “*şoför fazla para ister, vermezsen adamı bıçaklar, o hâlde nemize lazım bizim turizm... oturalım oturduğumuz yerde.*” diyerek veyanın etmiştir. Söz konusu şartlar altında ülkede turizm faaliyetlerinde başarı elde etmenin mümkün olamayacağını vurgulamıştır.¹³³ Bunun yanı sıra iktisadî sıkıntıların etkisiyle söz konusu dönem itibariyle dilencilikğin ülkede adeta kârlı bir meslek hâlini aldığı görülmüştür. İstanbul ve Ankara’da dilencilerin sayısı günden güne artış göstermekteydi. Bu durum ülkeyi ziyaret eden turistlerde olumsuz bir izlenim uyandırıyordu.¹³⁴

Bütün bunların yanı sıra Bursa’nın Yalova Termal Otel ve Çelik Palas gibi iki önemli konaklama tesisinde bile yemek salonuna terlikleriyle gelenlerin, pijamalarıyla etrafta dolaşanların, gece yaralarına kadar gürültü edenlerin, içki ziyafetlerini geç saatlere kadar devam ettirenlerin bulunması hoş karşılanmayan davranışlar olarak Burhan Cahit Morova tarafından eleştirilmiştir. İsviçre, İtalya ve

¹³⁰ Vâ-Nû, “Turizm İmkânları ve Türkiye”, **Akşam**, 13.6.1946, s. 3.

¹³¹ Hâzım Atıf Kuyucak, “İktisadî Bakımdan Turizm”, **Vakit**, 19.2.1947, s. 2.

¹³² Burhan Felek, “Milletlerarası Saray-Otel”, **Cumhuriyet**, 17.12.1945, s. 3.

¹³³ Kemal Saraçoğlu, “Seyahat Mektupları, Yunanistan, İtalya ve İsviçre”, **Cumhuriyet**, 8.10.1948, s. 3.

¹³⁴ Murat Sertoğlu, “Dilenci Ordusu”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 70, Kasım 1947, s. 16.

Fransa gibi ülkelerde bir cazibe merkezi durumunda olan kaplıca otellerinde görülmeyen bu olaylar Türkiye gibi sıhhi turizmde yer edinmeye çalışan bir ülkede yerli ve yabancı turistler için rahatsız edici bir durum olarak dikkat çekmekte idi.¹³⁵

Sonuç

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk yılları itibariyle ivme kazanmaya başlayan turizm faaliyetleri İkinci Dünya Savaşı nedeniyle durma noktasına gelmiştir. Savaşa fiili olarak girmemekle birlikte Türkiye’de siyasî, iktisadî ve sosyal hayat savaşın yarattığı olumsuz etkilere maruz kalmıştır. Bu etkilerin savaşın ardından hemen ortadan kalkması mümkün olmamıştır.

Savaşın yarattığı olumsuz etkileri asgarî düzeye çekebilmek üzere Türkiye’nin gündeminde yer alan turizm faaliyetleri savaşın akabinde ciddi eksiklikler ve sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. Hâlihazırda devam eden iktisadî sıkıntılar ve kısıtlamalar, buna paralel olarak turizm yatırımları ve faaliyetleri konusunda devlet desteğinin ve teşvikinin yeterli olmaması, turizm teşkilatının ülkenin potansiyellerini harekete geçirebilecek maddî imkânlardan ve kadrolardan yoksun oluşu bahsi geçen sorunların kısa vadede çözülmesini engelleyen etkenler arasında yer almıştır. Benzer şekilde güvenlik tedbirleri çerçevesinde ülkeye giriş ve çıkışların ve ülke içindeki seyahat faaliyetlerinin sıkı bir kontrole tabi tutulması, bu nedenle beliren seyahat ve konaklama sorunları ülkedeki turizm hareketliliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Turistik özellikleri ile dikkat çeken bölgelerde söz konusu dönem itibariyle belirginleşmeye başlayan imar ve şehirleşme sorunları ise turizm idaresinin yetki sınırlarını aşan büyük çaplı bir mesele hâline gelmiştir. Turizm alanında görev yapacak nitelikli personel eksikliğinin giderilmesi ve turizm bilincinin halka teşmil edilmesi yönündeki çabalar planlı bir eğitim faaliyeti ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Ülkenin tarihî ve tabii özelliklerinin korunması ve değerlendirilmesi konusundaki zafiyetler ve yurt dışındaki tanıtım faaliyetlerinde görülen propaganda eksiklikleri de ülke turizminin gelişme hızını kesmiştir.

Savaş sonrasındaki dönemde turizm alanında belirginleşen bahsi geçen meseleler aydınlar arasında tartışılmış ve devletin yetkili

¹³⁵Burhan Cahit Morkaya, “En Büyük Dert Yolsuzluk”, *Akşam*, 5.8.1948, s. 5.

organları tarafından dikkate alınmıştır. Bu meselelerin çözümü için planlı, disiplinli ve uzun soluklu bir çalışma sürecinin gerektiği anlaşılmıştır. Savaş yıllarının yarattığı bütün olumsuz koşullara rağmen turizmin Türkiye'nin iktisadî ve sosyal gelişimine, medenî anlayışına ve tanıtımına katkı sağlayacak önemli bir unsur olarak görülmesi de söz konusu dönemin dikkat çeken özellikleri arasındadır.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde turizmin geçirdiği merhalelerin ve sıkıntılı süreçlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmak üzere kaleme alınan bu makale vesilesiyle günümüz itibariyle turizm alanında yaşanan birçok sorunun temellerine inmek mümkün olmaktadır. Ayrıca çalışmada ortaya konulan bilgiler, tespitler ve yapılan değerlendirmeler bahsi geçen sorunların çözümü konusunda önemli ipuçları da vermektedir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi / BCA

BCA, D: F11, DN: 651., FK: 030. 1.0.0., KN: 104., SN: 41, 1958.

BCA, DN: 440124, FK: 30..10.0.0, YN: 268.806., SN: 5, 31/01/1947.

BCA, DN: 91, FK: 30.18..1.2, YN: 92.91.. SN: 16, 17/09/1940.

2. Resmî Yayınlar

“Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Teşkilat, Vazife ve Memurları Hakkında Kanun”, Kabul Tarihi: 16/07/1943, Kanun No:4475, **Resmî Gazete**, Sayı: 5462, 22 Temmuz 1943.

“Ecnebilerin Seyahat ve İkametleri Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 16/07/1938, Sayı: 3961, Kanun No: 3529, Kabul Tarihi: 29/06/1938.

“Ecnebilerin Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkındaki 3529 Numaralı Kanunun Bazı Maddelerini Tadil Eden Kanun”, **Resmî Gazete**, 31 Temmuz 1940, Sayı: 4575, Kanun No: 3900, Kabul Tarihi: 24/07/1940.

“Gümrük ve İhisarlar Vekâletinin Teşkilât ve Vazifelerine Dair Nizamnamenin Meriyete Konulması”, **Resmî Gazete**, 22 Ağustos 1940, Sayı: 4594, Kararname No: 2/14153.

“Millî Korunma Kanunu”, **Resmî Gazete**, 26 Kanunusani 1940, Sayı: 4417, Kanun No: 3780, Kabul Tarihi: 18/01/1940.

“Pasaport Kanunu”, **Resmî Gazete**, 15/07/1938, Sayı: 3960, Kanun No: 3519, Kabul Tarihi: 28/6/1938.

TBMM ZC, Dönem VII, Toplantı: 3, Birleşim 14, Oturum: 1, 19.12.1945, s. 181-183 ve 190.

“Yolcuların Gümrük Kontrolü Hakkında Talimatname”, **Resmî Gazete**, 9 Şubat 1943, Sayı: 5326, Tamim No: 23793/3069, Tamim Tarihi: 30/07/1940.

“Yolcuların Gümrük Kontrolü Hakkında Talimatnamede Yapılan Değişiklik Hakkında Tamim”, **Resmî Gazete**, 27 Teşrinisani 1943, Sayı: 5567.

3. Telif-Tetkik Eserler ve Makaleler

Atay, Falih Rıfkı: “Hemen Kuracağımız Bir Endüstri”, **Ulus**, 9.9.1947, s. 1, 3.

_____, “Kendimizi Tanıtmak”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 49-50, Şubat-Mart 1946, s. 24.

_____, “Milli Kalkınmayı Hızlandırma”, **Ulus**, 25.3.1947, s. 6.

_____, “Pazar Konuşması”, **Ulus**, 23.9.1945, s. 2.

_____, “Turizm Davası, Acıklı ve Gülünç Durumumuz”, **Cumhuriyet**, 20.9.1948, s. 2.

Armaoğlu, Fahir: **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014.

Baban, Cihat: “Altın Yumurtlayacak Tavuğa Yem Vermiyoruz”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 84, Ocak 1949, s. 3-4.

_____, “Avrupa Türk’ü Tanımıyor”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 82, Kasım 1948, s. 12.

_____, “Beklemeye Tahammülü Olmayan Bir Mevzu”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 57, Ekim 1946, s. 10.

_____, “Bir Misafirin Tenkidi”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 80, Eylül 1948, s. 9-10.

_____, “Kalkınmamızın Esas Temeli: Milli Yol Davası”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 85, Şubat 1949, s.17-18.

_____, “Yıkılan Medeniyet”, **TTOK Belleteni**, Ekim 1949, s. 3-4.

“Basın Yayın Genel Müdürlüğü’nün Yıllık Faaliyeti”, **Tanin**, 29.11.1945, s. 2.

Boratav, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)**, Ankara, İmge Kitabevi, 2004.

“Böyle Türkiye Haritası Olur Mu?”, **Cumhuriyet**, 5.6.1949, s. 2.

“Bu Güzel Şehre Yazık Olmuş”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 81-82, Ekim-Kasım 1948, s. 13.

Cemal Refik: “İstanbul ve Seyyahlar”, **Akşam**, 13.6.1948, s. 3.

_____, “Öyle Bilsinler”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 89, Haziran 1949, s.18-19.

_____, “Plânlı İstanbul”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 91, Ağustos 1949, s. 6.

“Dâhili Turizm”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 91, Ağustos 1949, s. 16-17.

Dav’er, Abidin: “İstanbul’u İhmal Değil, İmar Etmeliyiz”, **Cumhuriyet**, 31.5.1948, s.1-3.

Dawson, Albert K.: “Amerika-Türkiye Turizm Münasebetleri”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 61, Şubat 1947, s. 20-21.

Dirimtekin, Feridun: “İstanbul’un İmarı”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 94-95, Kasım-Aralık 1949, s. 7-8.

Duru, Kâzım Nami: “Yurdumuzun Turistik Önemi”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 85, Şubat 1949, s. 3-5.

Durukal, Hüsnü Sadık: “Seyyah Celbi”, **Akşam**, 4.10.1948, s. 3.

_____, “Turizm Her Şeyden Evvel Bir Zihniyet Meselesidir”, **Akşam**, 3.7.1946, s. 3.

Ergün, Süreyya: “Turizm Bakımından Belediyecilik Yeni Gelir Kay-

- nakları”, **İller ve Belediyeler Dergisi**, Sayı: 14, Kasım 1946, s. 558-560.
- Esenbel, Aziz: “Memleketimizi Bütün Dünyaya Nasıl Tanıtalım”, **Akşam**, 21.5.1946, s. 3.
- Ete, Muhlis: “İstanbul ve Turizm”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 69, Ekim 1947, s.15-16.
- Evcin, Erol: “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Turizm ve Tanıtma Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 55, Güz 2014, s. 23-81.
- Ezine, Celâleddin: “Memleketimize Gelecek Ecnebiler”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 36, Ağustos 1944, s. 16.
- Felek, Burhan: “Milletlerarası Saray-Otel”, **Cumhuriyet**, 17.12.1945, s. 3.
- _____, “Otel Lazım”, **Cumhuriyet**, 13.5.1949, s. 2.
- _____, “Seyrüsefer İşi”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 58, Ekim 1946, s. 21.
- _____, “Tabanca!..”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 85, Şubat 1949, s. 20.
- _____, “Turizm Davamız”, **Cumhuriyet**, 22.9.1948, s. 3.
- _____, “Yalova’nın Derdleri”, **Cumhuriyet**, 9.10.1948, s. 3.
- Gençosman, Kemal Zeki: “Kusurlarımızın Uzaktan Görünüşü”, **Ulus**, 20.3.1949, s. 3.
- _____, “Soğuk Oluk’ta Bir Sabah...”, **Ulus**, 20.6.1949, s. 3.
- Gövsa, İbrahim Alaettin: “Hariciyecilerin Tanıtma Vazifeleri”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 93, Ekim 1949, s. 16-20.
- “Gümrük ve Tekel Bakanlığı”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 87, Mayıs 1949, s. 19.
- Hikmet Münir: “Turizm Deneme Bölgeleri”, **Vakit**, 26.5.1947, s. 3.
- Irmak, Sadi: “Turizm İşlerimiz”, **Ulus**, 2.9.1948, s. 1, 3.
- “İstanbul Mali Buhrandan Nasıl Kurtarılabilir?”, **Cumhuriyet**, 20.9.1947, s. 1, 3.

- “İstanbul’a Seyyah Celbi Doğru Görülmüyor!”, **Cumhuriyet**, 16.9.1948, s. 1, 3.
- “İstanbul’a Seyyah Gelsin mi, Gelmesin mi?”, **Cumhuriyet**, 17.9.1948, s. 2.
- Karay, Refik Halit: “Bütün Dünya ve İstanbul”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 77-78, Haziran-Temmuz 1948, s. 14.
- _____, “Gezinti Acenteleri”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 65, Haziran 1947, s. 14.
- Kuntay, Mithat Cemal: “Boğaziçi Misin Sen?”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 80, Eylül 1948, s. 16.
- Kunter, Halim Baki: “Anıtları Kirletenler”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 72, Ocak 1948, s. 20.
- Kuyucak, Hâzım Atıf: “İktisadî Bakımdan Turizm”, **Vakit**, 19.2.1947, s. 2.
- “Mısırlılara Çıkardığımız Güçlükler”, **Cumhuriyet**, 21.9.1948, s. 2.
- Morkaya, Burhan Cahit: “En Büyük Dert Yolsuzluk”, **Akşam**, 5.8.1948, s. 5.
- _____, “Siyasi Bir Rapor”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 52, Mayıs 1946, s. 14-15.
- “Mümtaz Ökmen’in Verdiği Cevaplar”, **Ulus**, 20.12.1946, s. 1, 3.
- Nadir Nadi: “Dışarıdaki Türkler”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 72, Ocak 1948, s. 17-18.
- _____, “Döviz ve Turizm”, **Cumhuriyet**, 30.1.1946, s. 1, 3.
- _____, “Efendim Nerede? Ben Nerede?”, **Cumhuriyet**, 25.5.1947, s.1, 3.
- Rado, Şevket: “İstanbul Güzelleşiyor mu?”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 83, Aralık 1948, s. 15.
- _____, “Mimar Sinan’a Hüküm Ki...”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 80, Eylül 1948, s. 16.
- _____, “Neredesin Kolaylık?”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 80, Eylül 1948, s. 12.

_____, “Seyyah Var, Otel Yok! Döviz Var, Alan Yok!”, **Akşam**, 28.5.1949, s. 2.

_____, “Sözün Gelişi”, **Akşam**, 22.1.1946, s. 2.

_____, “Turizm Davası”, **Akşam**, 13.6.1948, s. 3.

_____, “Turizme İnanmıyoruz!”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 91, Ağustos 1949, s. 5.

_____, “Ufaktan Başlasaydık”, **Akşam**, 22.5.1947, s. 2.

Saraçoğlu, Kemal: “Seyahat Mektupları, Yunanistan, İtalya ve İsviçre”, **Cumhuriyet**, 8.10.1948, s. 3.

Sertoğlu, Murat: “Dilenci Ordusu”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 70, Kasım 1947, s. 16.

_____, “Eski Eserler Enstitüsü”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 51, Nisan 1946, s. 19-20.

_____, “Üniversiteye Düşen Vazife”, **Tanin**, 12.3.1946, s. 3.

“Seyyah Gelsin Diye Beklerken”, **Cumhuriyet**, 11.2.1948, s. 2.

“Seyyah Tercümanlarının Vesikaları Değiştiriliyor”, **Akşam**, 28.8.1948, s. 4.

Siyavuşgil, Sabri Esat: “Turizme Dair”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 91, Ağustos 1949, s. 6-8.

_____, “Kendimiz Tanıtalım”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 84, Ocak 1949, s. 4-6.

Tanpınar, Ahmet Hamdi: “İstanbul’un İmarı”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 60, Aralık 1946, s. 8.

“Taşıt Kazalarının Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler Hakkında Bayındırlık Bakanının Tamimi”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 83, Aralık 1948, s. 10.

Toker, Metin: “10 Senede Hatay İçin Hiçbir Şey Yapmadık!”, **Cumhuriyet**, 2.6.1948, s. 1, 4.

_____, “Boğaziçi’nin Hudutları Gün Geçtikçe Daralıyor”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 80, Eylül 1948, s. 1012.

_____, “Bugünkü Orta Şark”, **Cumhuriyet**, 11.5.1949, s. 2.

- _____, “Kaybolan Cennet: İyi Ama Turist Bizim Neyimize Gelsin?”, **Cumhuriyet**, 19.8.1948, s. 1, 4.
- _____, “Urfa’dan Elazığ’a Gidenlerin Gördükleri”, **Cumhuriyet**, 16.6.1918, s. 1, 4.
- Topuzlu, Cemil: “Bugünkü İmar Planlarımızda Tatbik Kabiliyeti Var Mı?”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 80, Eylül 1948, s. 6-8.
- “TTOK 1946 Senesi 9 uncu İçtimainın Zaptı”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 57, Ekim 1946, s. 7.
- “TTOK 1946 Yılı 10 uncu İçtimainın Zaptı”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 57, Ekim 1946, s. 5-6.
- “TTOK 3 üncü Müşterek İçtimainın Zaptı”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 63-64, Nisan-Mayıs 1947, s. 11-13.
- “TTOK 12 Kasım 1947’de Toplanan 14 üncü İçtimainın Zaptı”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 71, Aralık 1947, s. 5.
- “TTOK 24 üncü Mesai Senesi Raporu”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 76, Mayıs 1948, s. 4-9.
- “TTOK 25 inci Mesai Yılı Raporu”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 87, Nisan 1949, s. 3-9.
- “TTOK 26 ncı Mesai Yılı Raporu”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 99, Nisan 1950, s. 3-7.
- Tuna, Serkan: “Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946”, **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı: 13, 2007, s. 86-121.
- “Turist Duası!..”, **Cumhuriyet**, 11.4.1949, s. 2.
- “Turizm Faaliyetimize Dair Bir Turistin Acı Tenkidleri”, **Cumhuriyet**, 12.10.1948, s. 1, 4.
- “Türkiye’ye Gelmek İsteyen Yunan Turistleri”, **Ulus**, 7.3.1947, s. 2.
- Us, Asım: “Devriâlem Hava Postaları”, **Vakit**, 20.6.1947, s. 6.
- Vâ-Nû: “Dışarıdaki Rum, Musevi ve Ermenilerin Türkiye Hasreti”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 70, Kasım 1947, s. 18.

- _____, “İstanbul’da Üç Ayda Dokuz Bin Lira Sarf Eden Ecnebi Bir Aile”, **Akşam**, 11.10.1946, s. 3.
- _____, “Kamp Yerleri”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 80, Eylül 1948, s. 8.
- _____, “Seyyahlara Kolaylık”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 69, Ekim 1947, s. 19.
- _____, “Turizm İmkânları ve Türkiye”, **Akşam**, 13.6.1946, s. 3.
- Yalçın, Hüseyin Cahit: “Çok Hayırlı Bir İş”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 59, Aralık 1946, s. 24.
- Yalman, Ahmet Emin: “Türkiye’nin Kapıları Seyyahlara Kapalıdır”, **TTOK Belleteni**, Ekim Kasım 1948, s.16-17.
- _____, “Yurdumuzun Turistik Önemi”, **TTOK Belleteni**, Sayı: 85, Şubat 1949, s. 9-10.